Переклад Бориса Тена

ДІЙОВІ

ОСОБИ

Король Едвард IV.

Едвард, принц Уельський,

ІорГ Едвард V сини короля.

Річард, герцог йорк.

Георг, герцог Кларенс

Річард, герцог Глостер, зго— бРати короля-

дом король Річард III

Малий син

Кларенса (Едвард Плантагенет, граф Уорік).

Генрі, граф Річмонд, згодом король Генріх VII,

Кардинал Борчер, архієпископ Кентерберійський.

Томас Ротрем, архієпископ йоркський.

Джон Мортон, єпископ Ілійський.

Герцог Бекінгем.

Герцог Норфолк.

Граф Серрі, його сич,

Ентоні Вудвіл,

граф Ріверс, брат королеви Єлизавети.

Маркіз Дорсет І

і сини Єлизавети від першого шлюбу.

Лорд Грей І

Граф Оксфорд.

Лорд Гастінге.

Лорд Стенлі (він же граф Дербі).

Лорд Ловел.

Сер Томас Воган.

Сер Річард

Ретклiф.

Сер Вільям Кетсбі.

Сер Джеме

Тіррел.

Сер Волтер

Герберт.
Сер Джеме
Блент.
Сер Роберт
Брекенбері, комендант Тауера.
Тюремник.
Сер Вільям
Брендон.
Крістофер
Ерсвік, священик.
Трессел
дворяни з почту леді Анни.
Барклі
Лорд-мер Лондона.
Шериф
Вілтширський.
Єлизавета, королева ї дружина короля
Едварда IV.
Маргарита, вдова короля Генріха VI.
Герцогиня
Йоркська, мати короля Едварда IV і герцогів
Кларенса та Глостера.
Леді Анна, вдова Едварда, принца Уельського,
сина Генріха VI, згодом — дружина
короля Річарда III.
Донька
герцога Кларенса (леді Маргарита Шантагенет).
Лорди, дворяни, слуги, посланець, паж, писар, священик, єпископ, городяни, міські старшини, радники, вбивці, гінці, солдати та інші.
Дія відбувається в Лондоні та інших
місцях Англії.

ДІЯ ПЕРША

СЦЕНА 1

Лондон. Вулиця.
Входить Р і ч а р д, герцог Глостер, один.
Глостер Нарешті сонце Йорка обернуло
Звад наших зиму в літо світлодайне
І хмари, що над домом нашим висли,
Поховано в глибокім лоні моря.
Вінки звитяги нам чоло вінчають,
Пощерблена спокійно висить зброя,
Не грім війни — веселощі панують,
Не грубий марш, а музика чарівна.
Розгладив зморшки грізночолий бій,
Не мчить на конях у броні, не віє
Страхами в душі ворогів лякливих,
А витанцьовує в покоях дами
Під звуки лютні млійно-любострасні.
Та не для мене ігри ті любовні
Чи ніжні заглядання у дзеркала;
Мені бракує величі кохання,
Щоб серед німф розпусних хизуватись.
Невдатна скривдила мене природа —
Ні постаті, ні вроди я не маю,
Потвора недороблена, у світ цей
Дочасно кинута напівлюдина,
Такий бридкий, кульгавий, що й собаки
На мене брешуть, як до них наближусь.
У мирну пору млявих цих мелодій
В яких розвагах час мені збавляти?
Хіба на сонці тінь свою зорити
Чи міркувати про потворність власну?
Тож, добре знаючи, що я коханцем
У дні солодкомовні ці не буду,-
Поклав собі негідником я стати
Й прокляв пусті забави наших днів.
Через намови, наклепи зловісні,
І нашепти про сни, й пророцтва п'яні

Смертельну встиг посіять я ненависть
Між братом Кларенсом і королем.
Коли король Едвард прямий і чесний,
Як віроломний і брехливий я,-
Сьогодні ж Кларенс буде у в'язниці,
Бо є пророцтво, що від букви "Г"
Едвардові загинуть спадкоємці.
Думки, пориньте в душу. Ось і Кларенс.
Входять Кларенс під вартою і Брекенберї.
Добридень, брате. Звідки варта збройна
При вашій милості?
Кларенс його величність,
Пильнуючи мою безпеку, почет
Призначив цей — мене відвести в Тауер.
Глостер Та за що ж це?
Кларенс За те, що звусь Георгом.
Глостер Але ж, мілорде, це вина не ваша,-
Було б батьків хрещених ув'язнити.
Невже його величності завгодно,
Щоб вас у Тауері знов хрестили?
В чім справа, Кларенсе, чи можу знати?
Кларенс Якби ж то знав я, Річарде! Та справді,
Я й сам не знаю. Лиш одне відомо —
Пророкувань він слухає та снів.
Він букву "Г" викреслює з абетки,-
Якийсь віщун сказав йому, що "Г"
Рlого нащадків спадщини позбавить.
Моє ім'я Георг — на букву "Г",
Тож і гадає він, що винен я.
З таких причин чи ще яких, подібних,
його величність ув'язнив мене.
Глостер Так скрізь, де жінка мужем верховодить!
Вас не король за грати посилає;
Це, брате, леді Грей, його дружина,
До крайнощів таких його доводить.

Чи не вона й добряга цей побожний,
Ентоні Вудвіл, брат її, підбили
Послати лорда Гастінгса у Тауер,
Звідкіль звільнився він лише сьогодні?
Ми в небезпеці, брате, в небезпеці.
Кларенс Клянуся небом — у безпеці лиш
її рідня й герольди, що ночами
Снують між королем і пані Шор.
Ви чули, як принижено лорд Гастінгс
її благав йому вернути волю?
Глостер Смиренно божеству її молившись,
Добув лорд-камергер свою свободу.
Скажу вам: є для нас єдиний шлях,
Як хочем ласку мати в короля,-
Служити їй, носить її ліврею.
Вона й підтоптана вдова ревнива,
Відколи брат вельможними зробив їх,-
Всевладні кумоньки в державі нашій.
Брекенбері Прошу я ваші світлості пробачить;
Його величність наказав суворо,
Щоб з герцогом ніхто не мав розмов
Приватних, хоч якого був би звання.
Глостер То, може, й вам, шановний Брекенбері,
Взять участь бажано в розмові нашій?
Не зрада тут. Говорим, що король наш
Премудрий, доброчесний; королева —
В літах поважних, гарна, не ревнива,
Що в пані Шор чудові ніжки, губи —
Як вишня; очі, язичок — грайливі;
Що знатний став весь королевин рід.
Цього ж не заперечите ви, сер?
Брекенбері Нема до цього діла нам, мілорде.
Глостер До пані Шор немає діла? Друже,
Скажу вам: діло з нею мати краще —
Всім, крім одного,— потай, сам на сам.

Брекенбері Хто ж цей один, мілорде?
Глостер її, лукавче, муж. Ти нас не зрадиш?
Брекенбері Прошу пробачення, мілорде, знов,-
Пора розмову вашу припинити.
Кларенс Такий наказ,— ми мусимо коритись.
Глостер В неласці ми,— повинні ми коритись.
Прощайте, брате. Йду до короля
І все, що скажете мені зробити,-
Хоч би й сестрою звать вдову Едварда,-
Я все зроблю, щоб визволити вас.
Нещастя братове смутить мене
Далеко дужче, ніж здається вам.
Кларенс Нікому з нас не легко, знаю це.
Глостер Не довго вам сидіти у в'язниці:
Вас визволю чи вас прийду змінить.
Терпіння майте!
Кларенс Потерплю. Прощайте.
Кларенс, Брекенбері й варта виходять.
Глостер Іди! Вже не вертатися тобі,
Простаче, дурню! Так люблю тебе,
Що скоро дух твій я пошлю на небо,
Як небо прийме дар цей з наших рук.
Та хто це йде? Це ж визволений Гастінгс!
Входить Гастінгс.
Гастінгс Добридень вам, мій герцогу ласкавий!
Глостер І вам добридень, лорде-камергере.
Я радий привітати вас на волі.
Як знесли ви ув'язнення, мілорде?
Гастінгс Терпляче, пане мій, як личить в'язням.
Та буду жити, щоб віддячить тим,
Хто спричинив ув'язнення моє.
Глостер А певна річ! І з Кларенсом те саме —
У вас і в нього спільні вороги,
Йому і вам ту саму кривду чинять.
Гастінгс Та шкода, що орли сидять у клітці,

А яструби і коршаки на волі.
Глостер Що чути з-за кордону?
Гастінгс Новин немає гірших там, ніж дома:
Король хворіє, слабне і нудьгує,
Бояться вже за нього лікарі.
Глостер Клянусь святим Павлом, погані вісті.
О, здавна він життя провадив згубне,
Сам виснажив свою вінчану плоть.
Про це й подумать надто боляче.
Що ж, не встає він?
Гастінгс Не встає.
Глостер йдіть ви вперед, а я услід за вами.
Гастінгс виходить.
Надіюсь, він не виживе, та в небо
Раніш пошле Георга на поштових.
Я збільшу в нім до Кларенса ненависть,
Міць доказів брехнею наставивши.
Якщо удасться задум мій глибокий,
То Кларенс навіть дня не доживе.
Нехай господь тоді й Едварда прийме,
На мене суєтний лишивши світ.
Візьму Уорїка дочку молодшу,-
Що з того, що я вбив їй мужа й батька?
Найлегший спосіб жіночці вгодити —
Це мужа й батька заступити їй.
Зроблю так не з великої любові,
А для таємних задумів моїх,
Що цим одруженням я осягну їх.
Та вбіг на торг я поперед коня:
Ще дише Кларенс, і Едвард на троні;
Не стане їх — полічим зиск в долоні.
(Виходить)
СЦЕНА 2
Лондон. Інша вулиця.
Вносять тіло короля Генріха VI у відкритій труні. II охороняють дво-

рян и з алебардами. За нею йде леді Аннав жалобі.
Леді Анна На землю покладіть почесну ношу,
Якщо в труні ховатись може честь.
Ланкастера-цнотливця смерть дочасну
Ще раз оплакати я хочу ревно.
Холодний лик святого короля!
Змертвілий прах Ланкастерського дому!
Останки крові царської безкровні!
Дозволь мені хоч тінь твою призвати,
Щвб Анни бідної ти вчув ридання —
Вдови нещасного твого Едварда,
Тією вбитого, що й ти, рукою.
В ці вікна, що життя втекло з них, ллю я
Моїх очей безпомічний бальзам.
Будь проклята рука, що їх розкрила,
І серце тих, хто зважився на це,
І кров того, хто кров твою пролив!
Хто так знедолив нас твоєю смертю,
Нехай страшна поб'є того недоля,
Якої й павукам, гадюкам, жабам
І всій повзучій гиді не бажаю!
Нехай на світ його дитина прийде
Недоноском, потворою страшною,
Щоб виглядом відразливим, мерзенним
Жахнула матір, сповнену надій;
Пороки батька щоб успадкувала!
Дружину візьме він — хай смерть його
Ще більших мук завдасть їй, ніж мені
Твоя і мужа юного загибель!
Ідіть же в Чертсі з ношею святою,
З собору взятою для поховання.
Втомившись, відпочиньте,— я ж тим часом
Поплачу знов над тілом короля.
Носії піднімають труну, щоб нести далі.
Входить Г л о с т є р.

Глостер Спиніться, опустіть труну на землю.
Леді Анна Який чаклун диявола цього
Наслав побожній справі заважати?
Глостер На землю труп, негідники! Клянусь
Святим Павлом, що неслух ляже трупом.
Дворянин Мілорде, пропустіть труну! Вступіться!
Глостер Невчений пес! Кажу, вступися сам!
Геть алебарду від грудей моїх,
А ні — то ось, клянусь Павлом святим,
Я розчавлю тебе, зухвалий злидню!
Носії опускають труну на землю.
Леді Анна Що? Затремтіли ви? Перелякались?
Та ні, вас не виню я,— всі ви смертні,
Диявола не знести смертних оку.
Згинь, пекла наймерзентший посланцю?
Над смертним тілом цим запанував ти,
Але не над душею. Відійди!
Глостер О непорочна, змилуйся, не лайся.
Леді Анна йди геть, дияволе, не баламуть.
Щасливу землю обернув ти в пекло,
Прокльонів повне й зойків жалібних.
Як вигляд власних жертв тобі приємний,
То ось поглянь — взірець твого катівства.
Дворяни, гляньте,— захололих ран
Уста розкрилися, і кров тече!
Тремти, бридка потворо, червоній!
Твоя присутність витискає кров
З цих жил холодних, де нема вже крові.
Учинок твій нелюдський, неприродний
І повідь спричинив цю неприродну.
Ти, боже, дав цю кров,— пометись за смерть!
Ти, земле, п'єш цю кров,— пометись за смерть!
О небеса, побийте вбивцю громом!
Розкрийся, земле, і поглинь його,
Як королівську поглинула кров,

Пролиту сатанинською рукою.
Глостер Де ж милосердя, леді, що добром
За зло віддасть, любов'ю — за прокльони?
Леді Анна Чужий катам закон людський і божий;
Ба навіть люті звірі знають жалість.
Глостер А я не знаю — отже, я не звір.
Леді Анна О чудо! Правду мовить нам диявол!
Глостер Ще більше чудо — гнівається ангел!
Дозволь, жінок божественна окрасо,
В уявних злочинах моїх достойно
Себе при цій-от виправдать нагоді.
Леді Анна Ні, ти дозволь, чоловіків заразо,
За справжні злочини твої клясти
Тебе, проклятого, при цій нагоді.
Глостер Прекрасніша, ніж висловить я міг би,
Терпіння май,— ти вибачиш мені.
Леді Анна Бридкіший, ніж помислити могла б я,
Повісся — отоді лишень пробачу.
Глостер Цим чином звинувачу я себе.
Леді Анна Ні, чином цим ти б виправдав себе.
Помстившись гідно над самим собою
За всіх, кого негідно ти убив.
Глостер А як не вбив?
Леді Анна То не були б убиті.
Ні, ти, дияволів слуго, убив їх!
Глостер Не вбив я мужа вашого.
Леді Анна Живий він?
Глостер Його рука Едвардова убила.
Леді Анна Брехня! Бо королева Маргарита
Твій бачила від крові димний меч;
Його ти й до її грудей приставив,
Та вістря відвели твої брати.
Глостер Призвів до цього злий язик її,
Що без вини на мене склав вину їх.
Леді Анна Призвів до цього твій кривавий розум,

Що й уві сні саму різню лиш бачить.
Це ж ти вбив короля?
Глостер .Так, визнаю.
Леді Анна Ти визнав, гаде? Хай же бог скарає
Тебе прокляттям за діла злочинні!..
О, був він добрий, чесний, благородний!
Глостер То й жить йому найкраще в небесах.
Леді Анна На небі він, де ти повік не будеш.
Глостер Хай дякує,— туди його послав я,
Де він потрібніший, ніж на землі.
Леді Анна Для тебе гідне місце — тільки в пеклі.
Глостер Є ще одне,— чи смію лиш назвати?
Леді Анна В темниці?
Глостер Ні, у вашій спочивальні.
Леді Анна Навік хай спокій зникне із твоєї!
Глостер Це так і є, докіль не сплю у вашій.
Леді Анна Авжеж!
Глостер Це справді так. Але, міледі,
Облишмо гострих дотепів двобій
І перейдім до мирної розмови.
Скажіть, причина раннього загину
Плантагенетів Генріха й Едварда —
Осудна не так само, як і кат?
Леді Анна Причина й клятий наслідок — це ти.
Глостер Ні, ваша лиш краса тому причина,
Краса, що в снах тривожила мене.
І світ увесь віддав би я на смерть,
Аби до вашого припасти лона.
Леді Анна Коли б я в це повірила, убивце,
То здерла б нігтями свою красу.
Глостер Мої б не стерпіли такого руки,
Я б вам не дав красу свою губити.
Як сонцем світ, так вашою красою
І я живу,— в ній день мій, в ній життя!
Леді Анна Хай ніч твій день затьмить, а смерть — життя.

Глостер Ти смерть моя й життя,— не лай себе.
Леді Анна Якби ж то так, я б на тобі помстилась.
Глостер Ця сварка наша надто неприродна:
Не мсти тому, хто любить так тебе.
Леді Анна Ця сварка справедлива і доречна,
Адже на мужевому вбивці мщусь.
Глостер Той, хто позбавив вас, міледі, мужа,
Так учинив, щоб кращого вам дати.
Леді Анна Від нього кращих на землі немає.
Глостер Є, й любить вас він більше, ніж померлий,
Леді Анна Хто він?
Глостер Плантагенет.
Леді Анна І він так звався.
Глостер Ім'я те саме, але вдача краща.
Леді Анна Де ж він?
Глостер Ось тут.
Леді Анна плює на Глостера.
Чого ж плюєш на мене?
Леді Анна Отрутою хай стане мій плювок!
Глостер З солодших уст ще не лилась отрута.
Леді Анна На гидшу гидь не падала вона.
Геть, геть з очей! Ти ще отруїш їх!
Глостер Твої, мій раю, вже мене струїли!
Леді Анна Нехай же вб'ють тебе, як василіски!
Глостер Уб'ють нехай, щоб я відразу вмер,
А то вони живцем мене шматують.
З моїх очей твої видобувають
Струмки ганебних сліз, гірких, дитячих,-
З моїх очей, що сліз жалю не знали,
Коли мій батько й брат Едвард ридали,
Почувши зойки Ретленда тоді,
Як чорний Кліффорд зняв над ним меча.
Коли твій батько войовничий нам
Розповідав, як батько мій умер,
Та ще й ридав при тому, як дитя;

Коли у всіх текли по лицях сльози,
Як дощ по листю,— їх у час той журний
Мої не проливали мужні очі,
І от, чого не сміло горе вирвать,-
Краса посміла, й сліпну я від сліз.
Ні ворогів, ні друзів не благав я,
Не знав язик мій слів облесних-, ніжних.
Тепер краса твоя — той дар, якого
Благаю гордим серцем і устами.
Леді Анна дивиться на нього з погордою.
Уст не криви так згорда: їх тобі
Не для презирства дано,— для цілунків.
Якщо простить не може мстиве серце,
То ось, візьми цей вигострений меч,
Протни, як хочеш, ним ці груди вірні
І вирви душу, сповнену тобою.
Ждуть голі груди смертного удару,
І смерті я навколішках молю.
(Підставляє їй розкриті груди).
Леді Анна заміряється на нього мечем.
Не гайся, я-бо Генріха убив,
Та знай: краса твоя — тому причина.
Спіши! Убив я юного Едварда,
Та спричинив це образ твій небесний.
Леді Анна упускає меч.
Меч підніми чи підніми мене.
Леді Анна Встань, лицеміре! Хоч твоєї смерті
Жадаю — катом я твоїм не буду.
Глостер Лише скажи — я сам себе уб'ю.
Леді Анна Я говорила.
Глостер То ж було у гніві.
Знов повтори — і та рука, що вбила
Твою любов через любов до тебе,
З любові тої вб'є любов ще більшу,
І будеш ти обох смертей причина.

Леді Анна Коли б серця читать!
Глостер Моє на язиці.
Леді Анна Боюсь, обоє брешуть.
Глостер Тоді — де ж правда в людях!
Леді Анна Гаразд, сховай свій меч.
Глостер Скажіть, що в мирі ми.
Леді Анна Це знатимеш пізніше.
Глостер То жить мені в надії?
Леді Анна Всі люди так живуть.
Глостер Візьміть собі цей перстень.
Леді Анна Візьму, свого ж не дам.
(Надягає перстень на палець)
Глостер Як палець твій моїм обнято перснем,
Так серце бідне це — грудьми твоїми;
Носи і те, і те: твої вони.
Як вільно бідному твому рабові
Ще милості благати з рук.ласкавих,
його б ти ощасливила навік.
Леді Анна Яка ж це милість?
Глостер Лишіть сумні турботи ці тому,
У кого більше є причин для смутку,
І виряджайтеся негайно в Кросбі.
Коли я в склепі Чертсі поховаю
Останки благородні короля,
Сльозами каяття їх оросивши,-
Туди я поспішу, щоб вас побачить.
З причини, вам не знаної, благаю:
Зробіть мені цю ласку.
Леді Анна Зроблю охоче. Радує мене,
Що ваше щире каяття я бачу.
Ви, Барклі й Трессел, підете зі мною.
Глостер Скажіть: "Прощайте!"
Леді Анна Ви цього не варті;
Та вже як лестощів мене вчите ви,
То уявіть, що з вами я прощалась.

Леді Анна, Барклі й Трессел виходять.
Глостер Несіть труну.
Дворяни Куди, мілорде,— в Чертсі?
Глостер Ні, в Біле братство — й ждіть мого приходу.
Виходять усі, крім Глостера.
Хто ще так жінку звабив коли-небудь?
Хто жінку способом таким здобув?
О, я візьму її, хоч ненадовго.
Як? Я, що мужа вбив її і свекра,
Я серце взяв її у тій хвилині,
Коли вона з прокльонами ридала
Над свідком злочину мого кривавим,
Коли бог, суд і совість — проти мене
І друзів не було, щоб помогли,
Крім сатани та лицемірних слів,-
І все ж вона — моя! Ніщо — й весь світ!
Ха-ха!
Невже вона свого забула мужа,
Едварда славного, що в гніві я
Ще так недавно в Тьюксбері убив?
А гожий він, кохання гідний був
І щедро обдарований з природи,
Розумний, сміливий і молодий,
І з кров'ю королівською у жилах,-
Такого вдруге не породить світ!
Вона ж до того погляд прихилила,
Хто принца золоту скосив весну,
Лишивши їй гірку вдовину постіль —
До мене, що не вартий пів-Едварда,
До мене, кривоногої потвори!
Проти гроша я герцогство поставлю,
Що помилявся досі я в собі.
Клянусь життям, хоч сам так не вважаю:
Для неї я — чудовий чоловік.
Що ж, доведеться дзеркало придбати

Та загодить десятків два кравців,
Щоб одягнутись якнайчепурніше.
Як маю ласку я в самого себе,
То варт мені потратитись на це.
Але раніш зіпхну цього в могилу,
Тоді в сльозах до милої вернусь.
Сяй, сонце.'поки дзеркало придбаю:
Нехай же тінь свою у нім впізнаю.
(Виходить)
СЦЕНА 3
Лондон. Кімната у палаці.
Входять королева Єлизавета, Ріверс і Грей.
Ріверс Терпіння майте, королево! Скоро
Одужає король наш, безперечно.
Грей Від ваших хвилювань йому лиш гірше.
Тож спокій, ради бога, зберігайте
І бадьоріть його веселим словом.
Єлизавета А як умре він, що зі мною буде?
Грей Лиш мужа втратите — ото й всього.
Єлизавета Такого мужа втратить — лихо з лих.
Грей Вас бог благословив чудовим сином:
Він вас утішить, як умре король.
Єлизавета Ах, він ще юний, ним до повноліття
Опікуватись має Річард Глостер,
Що зовсім ні мене, ні вас не любить.
Ріверс Призначено правителем його?
Єлизавета Ще ні, але вже вирішено це.
Так буде після смерті короля.
Входять Бекінгем і Стенлі.
Грей Сюди йдуть лорди — Бекінгем і Стенлі.
Бекінгем її величності від нас добридень!
Стенлі Хай бог колишню радість вам поверне!
Єлизавета На побажання ваше, лорде Стенлі,
Чи мовила б "амінь" графиня Річмонд?
Хоч вам вона дружина і мене

Не любить,— вірте, Стенлі, не плачу я
Вам злістю за ЇЇ гордливу вдачу.
Стенлі Благаю вас, не вірте, королево,
Злим наклепам огудників її.
Якби ж у них знайшлася крихта правди,
То згляньтеся на слабості графині,-
Не від злоби, від хворощів вони.
Єлизавета Ви короля вже бачили сьогодні?
Стенлі Удвох з мілордом Бекінгемом ми
Оце відвідали його величність.
Єлизавета Є, лорди, на одужання надія?
Бекінгем Велика, королево,— він веселий.
Єлизавета Хай бог поможе! З ним ви розмовляли?
Бекінгем Так, королево. Хоче помирити
Мілорда Глостера й братів він ваших,
А їх усіх — із лордом-камергером.
Звелів усім з'явитися до нього.
Єлизавета Коли б то так! Та не бувать цьому!
Боюся, щастю нашому вже край.
Входять Глостер, Гастінгс ІДорсет.
Глостер Таких образ не буду я терпіти!
Хто ті, що скаржилися королю,
Немовби грубий я і не люблю їх?
Клянусь, той мало любить короля,
Хто ці плітки до вух його доносить!
Що не підлесник я солодкомовний,
Не вмів брехать, у вічі усміхатись,
Вклонятись, як француз, як мавпа чемна,-
То мають всі за ворога мене!
Невже прямий і щирий чоловік
Не проживе, щоб з простоти його
Не скористались шахраї та пройди?
Ріверс Про кого з нас говорить ваша честь?
Глостер Про тебе, що забув і правду, й честь!
Коли тебе я скривдив? Чим образив

Тебе чи іншого з твоєї зграї?
Чуми на вас нема! Його величність —
Хай бог, на зло вам; вік йому продевж-ить-
Дихнуть не може вільно, щоб його
Не турбували скарги безсоромні.
Єлизавета Ні, помиляєтесь ви, брате Глостер.
Король наш без ніякої намови,
Своєю волею послав по вас.
Він, мабуть, з ваших вчинків спостеріг,
Що ви ненавидите цілим серцем
Моїх дітей, братів, мене саму,-
То й хоче злоби вашої причину
Він знати і усунути її.
Глостер Не знаю. Світ так споганів, що сови
Вже там літають, де й орли не сміли.
Відтоді як в дворяни вийшов блазень —
У блазнів обертаються дворяни.
Єлизавета Так, так, все зрозуміло, брате Глостер:
Моїм ви друзям заздрите й мені.
Дай боже вік не мати в вас потреби.
Глостер Тим часом нам дав бог до вас потребу.
З намови вашої в тюрмі наш брат.
І сам в неласці я, і все дворянство
Зневажене, тоді як у дворяни
Щодня підносять, сиплють привілеї
Тому, хто вчора був гроша не вартий.
Єлизавета Клянуся тим, хто до висот цих трудних
Мене із щастя скромного підніс,
Що проти Кларенса ніколи я
його величності не намовляла,
Лиш завжди заступалася за нього.
Ганьбою підлою підозр облудних
Ви тяжко, лорде, скривдили мене.
Глостер Ви, може, заперечите, що Гастінгс
Лиш через вас в тюрмі недавно був?

Ріверс Вона це зможе, бо...
Глостер А зможе, Ріверсе,— це всім відомо!
Ще й більше зможе, ніж цього зректися/-
Вам, сер, піднестись може помогти
й зректись, що в тім була рука її,
І запевнять, що ваша то заслуга.
Чому не зможе? Зможе, я ручусь вам...
Ріверс У чім "ручусь"?
Глостер Ручусь, за короля ще зможе вийти,
Ще за якогось дівича-вродливця.
Бабуня ваша гірше заміж вийшла.
Єлизавета Задовго, лорде Глостер, я терпіла
Ваш глум гіркий і в'їдливі докори.
Клянуся, доповім я королю
Про всі образи, що від вас зазнала.
Була б я краще наймичка сільська,
Ніж королева, що терпіти мусить
Знущання ці, зневагу і цькування.
Не радість в Англії сан королеви.
Входить ззаду королева Маргарита.
Маргарита
(вбік)
Молю, щоб зменшив бог тобі цю радість!
Твій сан, і трон, і честь — мої по праву.
Глостер Ви грозите все королю сказати?
Кажіть без жалю, знайте лиш: я все,
Що мовив тут, засвідчу й перед ним,
Не побоюсь і в Тауер потрапить.
Пора сказати — труд забуто мій.
Маргарита
(вбік)
Дияволе, твій труд я пам'ятаю!
Мого ти мужа в Тауері вбив,
При Тькжсбері ти й сина вбив Едварда.
Глостер Ще не були король ви й королева,

А я вже в'ючним був конем у нього.
То ворогів його упень рубав,
То друзям щедрі сипав нагороди.
Щоб кров його піднести, лив свою.
Маргарита
(вбік)
1 кращу лив, ніж кров його й твоя.
Глостер В ті роки ви і муж ваш Грей були
На стороні Ланкастерського дому.
Й ви, Ріверсе. Чи не поліг ваш муж
В Сент-Олбенсі на боці Маргарити?
Я нагадаю вам, як ви забули,
Чим ви колись були і чим ви стали,
І я — чим був тоді і чим я став.
Маргарита
(вбік)
І був, і є убивця ти мерзенний.
Глостер А Кларенс бідолашний зрадив тестя,
Порушив клятву,— бог йому простить!
Маргарита
(вбік)
Хай бог його скарає!
Глостер Аби Едвардові добуть корону —
За це в тюрмі тепер сидить, сердешний.
Мені б дав бог Едварда серце — камінь,
Йому ж моє віддав — ласкаве й ніжне.
Я, мов дитя, дурний для цього світу.
Маргарита
(вбік)
Облиш цей світ, злий демоне, й тікай
У пекло з сорому,— твоє там царство!
Рівєрс Мілорде, в люті дні, що ви згадали,
Ніхто з нас вашим ворогом не був,'-
Ми йшли за нашим королем законним;
Були б ви королем — пішли б за вами.

Глостер Я — був би королем? Геть думку цю!
Вже краще я в ганчірники піду!
Єлизавета Ви мало радощів знайшли б, мілорде,
Хоч стали б королем у цій державі.
Отож і я не більше їх знайшла,
Хоч королевою в державі стала.
Маргарита
(вбік)
Так, мало радощів тут королеві.
Я — королева, та нещасна я.
Ні, вже не можу більше я терпіти.
(Виходить уперед)
Гей, слухайте, пірати! Гризетесь ви
За здобич, пограбовану у мене!
Хто з вас, мій погляд стрівши, не тремтить?
Якщо підданцями ви не схилялись,
То затремтіть тепер як бунтарі!
Не відвертайся, хаме благородний.
Глостер Чого, зла відьмо, хочеш ти від мене?
Маргарита Всі злочини твої перелічити —
Без цього я тебе не відпущу.
Глостер Не вигнано тебе під страхом смерті? І
Маргарита Так, але жити у вигнанні тяжче,
Ніж смерть у стороні своїй прийняти. :
Ти сина поверни мені і мужа!
(До королеви Єлизавети)
Ти — королівство! Ви ж усі — підданство!
Мої скорботи всі — по праву ваші,
Бо радощі у мене вкрали ви.
Глостер Прокляв тебе мій батько в час, коли
Вінцем з паперу ти його вінчала,
Й від глуму сльози він ронив з очей.
Щоб їх утерти, герцогу дала
Ти хустку в Ретленда крові безвинній;
З глибин душі сумної ці прокльони,

До помсти кличучи, на тебе впали.
Не ми — мстить бог за твій кривавий злочин.
Єлизавета Бог справедливий мстить за безневинних.
Гастінгс О, так безжально вбити це дитя!
Світ не чував ще злочину такого.
Ріверс Злочинці плакали, про це почувши.
Дорсет І помсту геть усі пророкували.
Бекінгем Нортемберленд там був — і він ридав.
Маргарита Як! Гризлись ви перед моїм приходом,
За горло одне одного хапали —
І враз на мене всю звернули злість?
Невже прокляття Йорка стільки важить,
Що Генріхова смерть, Едварда смерть,
І втрата влади, і моє вигнання
Є лиш відплата за хлоп'я сварливе?
Чи Долетить проклін крізь хмари в небо?
Розкрийте ж, хмари, шлях моїм прокльонам!
Хай не в бою — з обжерства вмре король ваш,
Що став ним через короля убивство!
Хай принц Уельський, твій синок, умре,
Так само юним, від руки убивці,
Як мій Едвард загинув, принц Уельський.
Переживи свій, королево, сан,
Як я, і стань нещасною так само!
Живи найдовше, смерть дітей оплач.
І надивись, як я дивлюсь тепер,
На іншу в королівському одінні.
Нехай твоє раніш минеться щастя,
Щоб не була ти в час гіркої смерті
Ні мати, ні жона, ні королева!
Ви, лорди Ріверс, Дорсет, лорде Гастінгс,
Ви бачили, як під ножем кривавим
Мій син загинув,— бога я благаю,
Щоб з вас ніхто не вмер своєю смертю:
Хай наглий випадок підкосить вас!

Глостер Кінчай свої закляття, люта відьмо!
Маргарита Й пустить тебе? Ні, стій, собако, й слухай.
Як є страшніших кар запаси в неба,
Ніж побажати я тобі могла б,
Хай збереже їх, щоб гріхи твої
Дозріли, й аж тоді поб'є тебе,
Що в цім нещаснім світі мир порушив!
Хай загризе тебе сумління черв!
Хай все життя ти в друзях ворогів,
А в ворогах хай друзів бачиш вірних!
Хай сон для того лиш твоїх очей
Торкається убивчих, щоб кошмаром
Тебе жахали демонів рої!
Потворний викидню, свине рилата!
Ти носиш від народження,тавро,-
Природи плямо, адове поріддя!
Утроби материнської ганьба!
Мерзенний виплід батькового лона!
Безчесне дрантя! Погань!..
Глостер Маргарита!
Маргарита Ні, Річард!
Глостер Що?
Маргарита Не кликала тебе.
Глостер Прошу пробачити. Мені здалося,
Що ти мене так прикро обзивала.
Маргарита Авжеж. Але відповідать не треба.
Лиш дай мені прокльони докінчити.
Глостер Я. їх скінчив іменням — Маргарита.
Єлизавета На вас прокльони ваші й повернулись.
Маргарита Мальована владарко, марний відблиск
Моєї величі, навіщо ти
На павука лихого сиплеш цукор —
Того, що вже впіймав тебе в тенета!
Дурна, дурна, на себе ніж ти гостриші
Настане день — мене попросиш ти

Клясти з тобою злу горбату жабу.
Гастінгс Спини, брехунко, ці прокльони люті,
Терпцю нам не вривай собі на лихо!
Маргарита Ганьба вам! Мій урвали ви давно.
Ріверс Була б вам послуга навчить вас шани.
Маргарита Мені служити — це повинність ваша.
Я — королева, а підданці — ви;
Мені служивши, сповните повинність.
Дорсет Це божевільна, не змагайтесь з нею.
Маргарита Маркізе, тихше,— надто ви зухвалі!
Навряд чи й бачив хто новий ваш герб.
Чи ж новоспечене збагне дворянство,
Яке нещастя — втратити здобуте!
Хто високо — над тим вітри бушують,
А впавши — розіб'ється він ущент.
Глостер Порада не дурна. Маркізе, вчіться!
Дорсет Вона і вас стосується, мілорде.
Глостер Мене — тим більш. Я високо родився.
Гніздо, що в'єм ми на вершині кедра,
З вітрами бавиться, глузує з сонця.
Маргарита І сонце затіняє на біду.
Мій син є свідком — він в тіні смертельній.
Твій гнів, як хмара, вкрив його проміння
І сяйво в вічну пітьму оповив.
І звив гніздо ти в нашому гнізді.
Усе ти бачиш, боже, не стерпи ж:
Що кров'ю він здобув — хай кров'ю й сплатить!
Бекінгем Мовчіть! Не ласку, то хоч сором майте!
Маргарита Ні, ласки й сорому не ждіть від мене.
До мене ви ласкаві не були,
Мої надії вбили безсоромно.
До мене ласка — лиш самі образи,
І все життя моє — ганьба. Хай нею
Живе скорбот моїх несамовитість!
Бекінгем Ну, годі, годі!

Маргарита В знак дружби і союзу, Бекінгеме,
Твою цілую руку. Щастен будь
У всьому ти і рід твій благородний.
. Вбрання у нашій не сплямив ти крові,
То й не торкнуть тебе мої прокльони.
Бекінгем Нікого не торкнуть, не йдуть-бо далі
Вони від губ, що вимовили їх,
Маргарита Ні, вірю я, вони летять до неба,
Щоб мирний спокій божий розбудити.
Мілорде, стережися пса цього!
Він, ластячись, кусає, і укус
Зубів його отруйних —— убиває.
Не знайся з ним, остерігайся лиха.
Гріх,, смерть і пекло — ось його печаті,
Пекельні слуги всі йому коряться.
Глостер Що, Бекінгеме, вам вона сказала?
Бекінгем Та, герцогу, достойного нічого.
Маргарита Що? Зневажаєш ти мою пораду
І лестиш чорту, що від нього я
Застерегла тебе? Згадай це в день,
Коли тобі він смутком серце пройме,
Й скажи: "Пророчиця ти, Маргарито!"
Хай вчує кожен з вас його ненависть,
А вашу — він, і всі ви разом — божу!
(Виходить)
Гастінгс Встає волосся від її прокльонів.
Ріверс І в мене. Дивно, що вона на волі.
Глостер Я не виню її. Пречиста бачить —
Багато кривд вона зазнала; каюсь
І я, що перед нею завинив.
Єлизавета Здається, я їй лиха не чинила,
Глостер Та зиск ви мали весь від лих її.
Я надто гаряче творив добро
Тому, хто холодно про це згадає.
Ось Кларенс має добру нагороду:

У хлів його загнали й там годують.
Хай бог простить того, хто це зробив!
Ріверс Як доброчесно це й по-християнськи —
За тих молитись, хто нам кривду чинить!
Глостер Я завжди так роблю.
(Вбік)
й цілком свідомо:
Якби я кляв, то кляв би цим себе.
Входить К є т с б і.
Кетсбі Його величність просить королеву
(до Глостера)
І світлість вашу,
(до всіх)
Й вас, шляхетні лорди!
Єлизавета Іду я, Кетсбі. Лорди, й ви зі мною?
Ріверс Ми з вами, королево.
Виходять усі, крім Глоетера.
Глостер Я зло чиню — й кричу про нього перший.
Початих мною ж підступів таємних
Важкий тягар складаю я на інших.
Над Кларенсом, кого я в пітьму кинув,
Ридаю гірко перед простаками,
Як лорди Стенлі, Гастінгс, Бекінгем;
Кажу їм, що з ріднею корол"ва
На Кларенса наструнчила Едварда.
Ті вірять і під'юджують: "Пометися
І Ріверсу, і Вогану, і Грею!"
Зітхнувши, я наводжу їм з письма,
Що бог звелів платить добром за зло.
Так наготу злоби я прикриваю
Листочком, вирваним із книг священних,
І, чорта граючи, вдаю святого.
Входять двоє убивць.
Та тихше: ось і виконавці тут.
Ну що, відважні і надійні друзі,

То ви йдете це діло докінчити?
1-й убивця Авжеж, мілорде, й по наказ прийшли,
Щоб у тюрму пустили нас до нього.
Глостер Гаразд, що нагадали: ось, візьміть.
(Подає їм перепустку)
Як скінчите, приходьте в замок Кросбі.
Та не баріться діло довершити,
Проречистих не слухайте благань,
Бо краено вміє Кларенс промовляти,
І ваші він розжалобить серця.
1-й убивця Е ні, мілорде, ми не з балакучих.
З базік пуття не густо; будьте певні,
Не язиком працюємо — руками.
Глостер Як плакать доведеться вам — то груддям!
Лиш дурні плачуть. Я вподобав вас.
Отвж до діла!
1-й убивця Ми йдемо, мілорде.
СЦЕНА 4
* Лондон. Кімната в Тауері.
Входять Клвреис А £?%""" бері.
Брекенбері Чсіг© такі сумні, мілорде, нині?
Кларенс Жахливу ніч провів я, повну снів
Страхітних і видінь потворних. Ні,
Я б не хотів, як вірний християнин,
Ще пережить таку, хоч би й давали
За неї цілий світ щасливих днів,-
Такого жаху сповнена вона.
Брекенбері Що ж снилось вам, мілорде? Розкажіть.
Кларенс Приснилось, ніби з Тауера втік я,
На кора-блі в Бургундію пливу;
Зі мною брат-мій Глостер; він з каюти
На палубу виманює мене.
В бік Англії ми дивимось обоє
І безліч згадуєм важких пригод,
Що в дні війни Лаикастера і Йорка

Нам випали. Проходжуємось ми
Вздовж палуби хисткої; Глостер наче
Спіткнувсь; його підтримать я хотів,
Та, падаючи, він зіпхнув мене
За борт у хвилі океану буйні.
Яка то мука — боже мій! — тонути!
Який жахливий шум води у вухах!
Як страшно смерть побачити потворну!
Я бачив безліч кораблів розбитих,
І безліч трупів риби пожирали.
І скрізь по дну морському — якорі,
І зливки золота, і перлів купи,
Алмази і коштовні самоцвіти.
У черепах, в очницях, де колись
Містились очі, дороге каміння
Світилось, тим очам немов на глум,
І вабило в грузький намул безодні,
З розкиданих глумилось кістяків.
Брекенбері Та як же встигли в передсмертну мить
Ви тайни дна морського роздивитись?
Кларенс Здається, встиг, хоча не раз душа
Із тіла рвалась; та ревниві води
її держали, не давали їй
В повітря чисте зринути і тислй
На груди трепетні, що силкувались —
Аж розривались — викинути дух мій.
Брекенбері І не прокинулись ви з тої муки?
Кларенс Ні, ні, мій сон тривав і після смерті.
Яка в душі моїй знялася буря!
Ввижалося — через потік печальний
В край ночі вічної мене провіз
Хмурний човняр, уславлений співцями.
Тут перший стрів мою блуденну душу
Уорік славний, мій шановний тесть.
Він крикнув: "Кларенсе, яка жде кара

Клятвопорушника в цім темнім царстві?"
І зник. За ним з'явилась інша тінь,
Мов ангел з кучерями осяйними,
Забризканими кров'ю, і кричить:
"Лукавий Кларенс тут, зрадливий Кларенс,
Що вбив мене під Тьюксбері підступно,
Тягніть же, фурії, його на муки!"
І демонів огидних легіон
Враз оточив мене і просто в вуха
Завив так дико, що аж затремтів
Я з жаху та й прокинувсь. Довго ще
Мені здавалося, що в пеклі я,-
Так цей жахливий сон мене збентежив.
Брекенбері Не диво, лорде, що злякались ви,-
Я сам тремчу від того, що почув.
Кларенс Ох, стражу мій, усе, що я вчинив,
Чим нині совість мучить так,— було
Все для Едварда. А яка відплата!
О боже! Як твого не спинить гніву '
Молитва, як мене карати хочеш,
То лиш мене карай, але дружину
Безвинну пощади й дітей нещасних!
(До Брекенбері)
Мій стражу, я прошу, побудь зі мною.
Так тяжко на душі, і хилить сон. ,
Брекенбері Гаразд, мілорде. Спочивайте з богом!
Клгіренс засинає, сидячи в кріслі.
Печаль і сон ламає нам, і звички,
Ніч обертає в день, а ранок — в ніч.
Лиш в титулі володарів — весь блиск їх;
Честь зовнішня: за внутрішній тягар
І за безплідні мрії здобуваюа-ь
Вони турбот безсонних цілий світ.
Вельможа то чи злидень простолюдний —
Різнить їх тільки слави блиск облудний

Входять двоє убивць.
1-й убивця Гей, хто тут є?
Брекенбері Чого тобі треба? І як ти сюди прийшов?
1-й убивця Мені треба з Кларенсом поговорити, а прийшов я сюди своїми ногами.
Брекенбері Щось дуже швидко.
2-й убивця Краще швидко, сер, ніж марудно. Покажи йому наказ, та й балачці край.
Брекенбері читає папір.
Брекенбері За цим наказом Кларенс благородний
Вам має бути відданий до рук.
Що значить це — не буду міркувати,-
Від міркувань я хочу бути чистим.
Ось герцог — спить у кріслі, ось ключі.
Я йду до короля доповісти,
Що свій обов'язок вам передав я.
1-й убивця Це ви можете, сер; ваша мова розумна. Ідіть здорові!
Брекенбері виходить.
2-й убивця Що ж, уколошкаєм його, поки він спить?
1-й убивця Ні, а то прокинеться та скаже — боягузи.
2-й убивця Прокинеться? Дурний ти! Не прокинеться він аж до страшного суду.
1-й убивця Тоді ж то він і скаже, що ми вбили його сон" | ного. , і
2-й убивця Страшливе слово — суд! Щось ніби докори со-" І вісті воно в мені родило. І
1-й убивця Ти що, боїшся? і
2-й убивця Не вбити, ні,— на те я маю наказ. Боюсь прокляття за вбивство, від нього-бо наказ мене не захистить.
1-й убивця А я гадав, що цілком ти зважився.
2-й убивця Я зважився лишити його живим.
1-й убивця То я вернусь до герцога Глостера й скажу йому про це.
2-й убивця Ні, прошу тебе, зажди трохи. Сподіваюсь, цей

мій спасенний настрій минеться. Він звичайно не триває у мене довше, ніж поки полічу до двадцяти.

1-й убивця Ну, як себе тепер ти почуваєш?

2-й убивця Сказати правду, якісь краплини совісті в мені ще залишились.

1-й убивця Згадай, яка жде нас нагорода, коли скінчимо справу.

2-й убивця Чорт його бери, хай умирає! Я й забув про нагороду.

1-й убивця Де ж тепер твоя совість?

2-й убивця Хе! В гаманці у лорда Глостера.

1-й убивця Отож, коли він розв'яже гаманця, щоб видати нам нагороду, то й совість твоя вилетить?

2-й убивця Дарма, хай собі летить. Вона мало кому, а то й нікому не потрібна.

1-й убивця А що, як вона вернеться до тебе?

2-й убивця Не буду вже я з нею морочитись. Совість — це небезпечна річ, через неї стаєш боягузом: не можеш украсти без того, щоб совість тебе не осудила; не можеш вилаятися без того, щоб совість не приборкала тебе; не можеш переспати з сусідовою жінкою без того, щоб совість тебе не викрила. Совість — це сором'язливий, скорий червоніти біс, що бунтує в грудях наших і в усьому нам перешкоджає. Той біс примусив мене раз віддати гаманець із золотом, що я випадково знайшов; він пускає з торбами кожного, хто за ним піде; його женуть з усіх міст і сіл я-к небезпечну тварюку, і кожен, хто хоче добре жити, намагається обійтись без нього і покладатись лише на самого себе.

1-й убивця А хай йому абищо! Той біс і зараз штовхає мене під лікоть — умовляє не вбивати герцога.

2-й убивця Викинь цього біса з голови і не вір йому! На те він і вкрадається до тебе в душу, щоб тебе ослабити.

1-й убивця Я міцно збитий: мене йому не подолати.

2-й убивця Оце мова порядної людини, що вміє себе шанувати. Ну що ж, почнім роботу!

, 1-й. убивця Довбони його по макітрі руків'ям меча, а тоді

кинемо його в бочку з мальвазією, що стоїть он у тій кімнаті.
2-й убивця Чудова вигадка! Ну й настоянка ж з нього ви-
йде!
1-й убивця Цить, він прокидається.
2-й убивця Ну що ж, рубай.
1-й убивця Ні, ми ще з ним порозмовляємо.
Кларенс
(прокидаючись)
Де вартовий? Подай мені вина.
1-й убивця Вина, мілорде, вам буде досхочу.
Кларенс В ім'я бога, хто ти?
1-й убивця Людина, як і ви.
Кларенс Та роду не вельможного, як я.
1-й убивця Та чесного я роду, не як ви.
Кларенс Твій голос — наче грім, а погляд — ниций.
1-й убивця Бо голос короля, а погляд — свій.
Кларенс Як темно, як жахливо ти говориш,
Грозиш очима. І чому ти зблід?
Хто вас послав? Чого сюди прийшли ви?
Обидва вбивці Щоб... щоб... щоб...
Кларенс Щоб мене убить?
Обидва вбивці Так, так.
Кларенс Сказати це вам ледве стало духу,
Чи ж вистачить вам духу це зробити?
Чим, любі друзі, вас образив я?
1-й убивця Не нас образили ви,— короля.
Кларенс Я швидко знову помирюся з ним.
2-й убивця Ні, лорде, ні. Готуйтеся до смерті.
Кларенс То з-поміж всіх на світі вам припало
Убить безвинного? Чим винен я?
Які є докази вини моєї?
Які присяжні вирок підказали
Судді суворому? Хто смерть гірку
Мені, нещасному, проголосив?
Покіль закон не осудив мене,

Загрожувати смертю — беззаконно.
Благаю задля віри в кров Христову,
Що він пролив для нашого спасіння,-
Ідіть і рук на мене не здіймайте,
Ви до проклятого взялися діла.
1-й убивця На те, що робим, маємо наказ.
2-й убивця І хто наказ той дав, є сам король.
Кларенс Васале блудний! Цар-бо над царями
Закон свій на скрижалях написав:
"Не убивай!" І переступиш ти
його закон, щоб виконать людський?
В руці його відплата,— стережись,
Карає він порушників закону.
2-й убивця Отож на тебе помста і впаде
За клятву зламану і за убивство.
Приймаючи причастя, ти поклявся
За дім Ланкастерський боротись вірно.
1-й убивця І ти, як зрадник божого імення,
Зламав цю клятву й лезом віроломним
Розкраяв груди сину короля...
2-й убивця Якого клявсь любити й захищати.
1-й убивця Як смієш божим ти грозить законом,
Коли його так тяжко сам порушив?
Кларенс А задля кого гріх я цей вчинив?
Для нього, для Едварда, задля брата.
Вбивать мене за це він не пошле вас,-
Тут винен він так само, як і я.
Як схоче бог за це мене карати,
То знайде — покарає він прилюдно!
Руці його всесильній не перечте:
Не потребує він шляхів неправих,
Щоб покарать зневажників своїх.
1-й убивця А хто ж послав тебе кривавим катом,
Коли прекрасний принц Плантагенет,
Наш витязь юний, був тобою вбитий?

Кларенс Диявол, гнів мій і любов до брата.
1-й убивця Повинність, гріх твій і любов та сама
Тебе убити спонукають нас.
Кларенс Як брата любите, й мене любіте,-
Адже я брат йому й люблю його.
Якщо вас грішми куплено — верніться,
До Глостера, до Річарда підіть.
Він за життя моє вам дасть дорожче,
Ніж дасть Едвард за вість про смерть мою.
2-й убивця Ви помилились: Глостер — ворог вам.
Кларенс Ні, любить і шанує він мене.
Підіть до нього.
Обидва вбивці Підемо, не бійся.
Кларенс Скажіть — коли наш батько, Йорк державний,
Звитяжною рукою трьох синів
Благословляв, любов їм заповівши,
Не думав він, що дружба ця порветься.
Скажіть це Глостерові, й він заплаче.
1-й убивця Не слізьми — груддям він учив нас плакать.
Кларенс Ні, не чорніть його, бо добрий він.
1-й убивця Як сніг у жнива. Помилились ви:
Це він нас підіслав, щоб вас убити.
Кларенс Не може бути! Плакав, обнімав
Мене, прощаючись, ридав і клявся
Він про визволення моє подбати.
2-й убивця Він так і робить, від земного рабства
Вас визволяючи для благ небесних.
1-й убивця Миріться, лорде, з богом перед смертю.
Кларенс Є в ваших душах ще чуття святі,
І радите ви з богом помиритись;
Самі ж такі сліпі до власних душ,
Що вбивством цим повстанете на бога?
Подумайте ж: хто вас послав на це,
Сам вас за де й ненавидіти буде.
2-й убивця Що ж діять?

Кларенс Майте жаль, себе рятуйте!
1-й убивця Жаль? Це лиш для жінок і боягузів.
Кларенс Безжальні тільки звір, дикун, диявол.
Якби котрийсь із вас був царським сином,
І був ув'язнений, як я, й побачив
Убивць, підісланих, як ви, до нього,-
Чи їх він не благав би про життя?
В очах твоїх я бачу жаль, мій друже!
Якщо твої не брешуть очі, ти
За мене стань і теж благай зі мною,
Як сам за себе в цій біді благав би.
Чи зжалиться бідар над бідним принцом?^
2-й убивця Мілорде, озирніться.
1-й убивця
(убиваючи Кларенса)
От так, от так! А як цього не досить,
В мальвазії вас зараз утоплю.
(Виходить з трупам)
2-й убивця Яке криваве, одчайдушне діло!
Я, як Пілат, омить хотів би руки
Від оцього проклятого убивства.
Повертається 1-й убивця.
1-й убивця Гей, ти! Чого стоїш, не помагаєш?
Вже ж герцог знатиме, як лінувавсь ти.
2-й убивця Хай краще б він узнав, що спас я брата.
Візьми всі гроші і скажи йому,
Як каюсь я, що герцога убито.
(Виходить)
1-й убивця А я не каюся. Геть, боягузе!
В яку б то нору тіло заховати,
Покіль його похоронить накажуть?
Платню одержу і подамся в путь:
Нехай там що, мене вже не знайдуть.
(Виходить)

ДІЯ ДРУГА

СЦЕНА 1

Лондон. Палац,

Фанфари.

Входять хворий король Едвард, королева Єлизавета, Дорсет,
Ріверс, Гастінгс, Бекінгем, Грей та інші:

Едвард Так, я зробив сьогодні добре діло.
Ви ж, пери, єдність вашу зберігайте.
Я жду щодня від бога посланця,
Що з цього світу визволить мене.
У мирі дух мій відлетить на небо,
Між друзів мир лишив я на землі,-
З'єднайте руки, лорди Ріверс, Гастінгс,
Облиште зваду, в дружбі поклянiться.
Ріверс Клянуся небом, вільний я від гніву,
І ось рука моя — печать любові!
Гастінгс У цьому й я своїм клянуся щастям!
Едвард Та не лукавте перед королем,
Розкриє-бо верховний цар царів
Таємну зваду й вас на смерть осудить,
Щоб один одного самі ви вбили.
Гастінгс Хай стільки щастя маю, як любові.
Ріверс І я всім серцем Гастінгса люблю.
Едвард Не виняток ні ви тут, королево,
Ні син ваш, Дорсет, ані Бекінгем,-
Ворогували всі ви. Полюбіть,
Дружино, Гастінгса; для поцілунку
Подайте руку, й хай це буде щиро.
Єлизавета Ось, Гастінгсе.
(Подає руку для поцілунку)
Ніколи не згадаю
Колишніх звад, своїм клянуся щастям!
Едвард Дорсет, цілуй його. Любіть маркіза,
Мій Гастінгсе.
Дорсет Союз любові я

Нерушно обіцяю берегти.
Гастінгс І я клянуся в цьому!
Обнімаються.
Едвард Скріпіть союз, достойний Бекінгеме,
Обнявши всю рідню жони моєї,
Щоб був щасливий я єднанням вашим.
Бекінгем
(до королеви)
Якщо на світлість вашу й рідних ваших
Замість любові Бекінгем дихне
Ненавистю--хай бог мене скарає
Злобою тих, чиєї жду любові.
Як вірного шукатиму я друга
І буду певен в цьому — хай лукавим,
Без краю підлим зрадником для мене
Він стане; бога я про це молю,-
Якщо не буду вам і вашим вірний.
(Обнімає Гастінгса і а інших)
Едвард Твої слова, достойний Бекінгеме,-
Немов бальзам мені на серце хворе.
Лиш брата Тлостера бракує тут,
Щоб закріпити мир благословенний.
Бекінгем В час добрий. Ось і герцог; Ретклiф з ним.
Входить Г л о с т є р.
Глостер Добридень королю і королеві!
й вам, світлі пери, щастя зичу я!
Едвард Сьогодні справді в нас щасливий день.
Ми діло милосердя учинили:
Замість ненависті, любов і мир
Єднають перів гордих і гнівливих.
Глостер Це добре діло, володарю мій!
Як хто в цьому високому зібранні
З намови чи з неправої підозри
За ворога мене вважає;
Як сам я в гніві чи з нерозуміння

Образу або кривду заподіяв
Кому з присутніх, то хотів би я
У нього миру дружнього просити.
Злоба — то смерть! Ненавиджу її.
Про мир молю вас першу, королево,-
Служінням вірним вам за те віддячу.
І вас прошу, мій добрий Бекінгеме,
Якщо бували звади поміж нами;
Вас, Ріверсе, і вас так само, Грею,
Хоч гнівались на мене без причини;
Вас, лорде Вудвіл, вас, мілорде Скеле,
Вас, герцогу, і графи, і дворяни.
Не знаю в цілій Англії людини,
До кого більш неприязні я мав би,
Ніж немовля, що тільки народилось,
І славлю бога за своє смирення,
Єлизавета Цей день для нас віднині святом буде.
Хай бог утишить розбрат поміж нами!
Тепер величність вашу я благаю
До брата Кларенса явити ласку.
Глостер На те вам ніс любов я, королево,
Щоб з мене ви при королі знущались?
Бо знають всі — вмер герцог благородний.
Всі встають з місць.
Не зневажайте тлін його цим глумом.
Ріверс Що? Знають всі? Хто ж знає те, що вмер він?
Єлизавета О небо праведне! Де ми живем?
Бекінгем Чи й я поблід, як всі тут, лорде Дорсет?
Дорсет Так, добрий лорде, тут нема нікого,
Кому б не позмикали з лиць рум'янці.
Едвард Що?! Брат умер? Скасовано ж наказ!
Глостер За першим бідолаха вмер наказом,
його-бо ніс окрилений Меркурій.
А другий ніс забарливий каліка,
І ледве він на похорон поспів.

Бог попустив, щоб декотрі, менш гідні
Й менш вірні вам, споріднені не кров'ю,
Лишень кривавими думками ближчі,
Не тільки не покарані, як Кларенс,
Але й уникли навіть підозріння.
Входить Стенлі.
Стенлі Благаю ласки вашої, державче!
(Падає навколішки)
Едвард Охг дайте спокій! Серце смутку повне.
Стенлі Не вислухаєте — з колін не встану.
Едвард То швидше говори. Чого1 ти просиш?
Стенлі Слугу мого, владарю1, пощадіть:
Убив він розбишаку дворянина,
Що в почті був5 у герцога Норфолка.
Едвард Язик мій брата засудив на смерть —
І він прощення вимовить рабові?
Не вбив мій брат, його вина — у мислях,
А він покараний гіркою смертю.
А хто просив за нього? Хто в час гніву
Благав, до ніг упавши, схаменутись?
Хто говорив* про братство', про любов?
Хто ргатадав-: з Уорї!шм могутнім
Порвав нещасний і: за мене бився?
Хто йатадак, що в полі тькжсберійськім,
Коли долав* Оксфорд, він врятував
Мене й еказ-ав-: "Живи, й царюй, мій брате!"
Хто— нарада",, я.к ми лежали в полі,
І замерзали, й він мене вкривав
Своїм одінням, сам же, напівголий,
Веєь щііиемів' вад холоду вночі?
Та лють звіряча з пам'яті моєї
Все вирвала" злочинно, і ніхто з вас
Не змшяувавея' й не ка=шв* на розум.
А хай-но слуги ваші й— візники
Нап'ються без пуття і осквернять

Спасител'я безцінний образ" — ви
Уклінно1 просите: прости, прости,
І згоджуюсь— на те я беззаконно.
А от за брата не благав ніхто,
І сам я за нещасного, негідний,
Не заступився'. Найгордіший з вас
Багато що в Житті йому завдячив,
Йому ж ніхто не виблагав життя.
О боже мій? Боюсь, що гнів твій правий
Поб'є й мене, і вас, моїх і ваших.
До спальні, Гастінгсе, ведіть мене.
О бідний Кларенс!
Король Едвард і королева Єлизавета з кількома лордами виходять.
Глостер Ось плід поквапності! Спостерегли ви,
Як родичі злочинні королеви,
Про Клареисову смерть почувши, зблідли?
О, це вони підбили короля!
їх бог скарає! Що ж, ходімо, лорди,
Скорботного Едварда утішати.
Бекінгем За вами, ваша .світлосте, йдемо.
Виходять.
СЦЕНА 2
Палац.
Входить герцогиня И.оркська з сином і донькою Кларенса.
' Син Скажіть., бабуню, тато .наш умер?
Герцогиня Та ні, мій любий!
Донька Чого ж ви плачете, б'єте у груди,
І кричите: "Мій син, нещасний Кларенс!"?
Син Чому киваєте ви головою
Й сирітками нас бідними звете,
Якщо живий наш батько благородний?
Герцогиня Внучатка любі, помилились ви:
Не через батька вашого я плачу;
Боюся: втрачу короля, помре він.
Над тим, що втрачено, даремні сльози.

Син То, значить, він таки умер, бабуню?
І в тому винен дядько мій, король!
Скарає бог його. Не перестану
Молитись щиро я, щоб це збулося.
Донька І я так само.
Герцогиня Спокійно, дітоньки! Король вас любить.
Вам, безневинним, ще не зрозуміти,
Хто спричинивсь до таткової смерті.
Син Збагнули ми. Сказав нам дядько Глостер,
Що то король з намови королеви
В темницю тата нашого укинув.
І, говоривши це, мій дядько плакав,
Жалів мене і ніжно цілував,
Просив довіритись йому, як батьку,
І обіцяв любить мене, як сина.
Герцогиня Ох, може й лжа прикритись благородством
І маскою чесноти — зле нечестя!
Він — син мені, і він — моя ганьба.
Та не з моїх грудей олжу він виссав.
Син То дядько мій, бабунечко, нещирий?
Герцогиня Авжеж, мій любий.
Син Не може бути. Що за гомін там?
Входить королева Єлизавета з розпатланим волоссям, за нею Ріверс і Д о р с є т.
Єлизавета Хто плакать і ридать мені закаже,
І мучитись, і долю проклинати?
Одчаю чорному віддам я душу —
Сама я стану ворогом собі!
Герцогиня Навіщо сцена ця несамовита?
Єлизавета На те, щоб дію завершить трагічну.
Едвард, мій муж, твій син, король наш — вмер!
Як віттю зеленіть, де корінь стято?
Як листю не зів'ять, де висох сік?
Живі ви — плачте чи умріть, щоб швидше
На крилах душ догнать дух короля

Та як підданці вірні йти за ним
В уділ його новий, де ніч панує.
Герцогиня Ох, і мені близька твоя скорбота!
То ж син мені — твій благородний муж.
Коли свого оплакала вже мужа,
Яв дітях образ бачила його.
Тепер два дзеркала його подоби
Злостива смерть розбила на шматки,
Одне — криве — лишилося на горе,
їв ньому бачу я свою ганьбу.
Хоч ти вдовою стала, все ж ти — мати,
Тобі на втіху діти залишились,
А в мене смерть забрала чоловіка
Й дві милиці з рук вирвала слабких:
Едварда й Кларенса. Твоє тужіння —
Мого лиш половина, й горе все,
й твої ридання у моїх потонуть.
Син Ви, тітонько, не плакали над татом,
То й ми вам не поможемо слізьми.
Донька Сирітством нашим ви не вболівали,
То й ми ваш не оплачем жаль вдовиний.
Єлизавета Мені в риданнях не потрібна поміч,
На плач і сльози не безплідна я.
Хай всі струмки в очах моїх зіллються,
Щоб, місяцю надводному підвладна,
Весь світ могла залити я слізьми
За мужа любого, мого Едварда.
Діти Й за Кларенса, за тата дорогого.
Герцогиня За них обох — за Кларенса й Едварда.
Єлизавета Едвард — моя опора, й він загинув!
Діти Нам Кларенс був опора, й він загинув.
Герцогиня Мені ж — обидва, і обидва згибли.
Єлизавета Яка вдова страшнішу знала втрату?
Діти І хто з сиріт страшнішу знав утрату?
Герцогиня Хто з матерів страшнішу знав утрату?

Ой леле! Мати я всіх цих скорбот.
Вони — за себе, я ж за всіх сумую.
Я за Едвардом плачу разом з нею,
За Кларенсом без неї плачу я;
І діти, й я за Кларенсом сумуєм,
Едварда ж я оплакую без них;
Ах, троє вас,— мені, нещасній, тричі
Всі сльози виплачте: я годувала
Ваш сум, і я ж плачем його втоплю.
Дорсет Утіштесь, матінко! І не гнівіть
Ви бога наріканнями своїми.
У цьому світі звуть того невдячним,
Хто неохоче свій вертає борг,
З рук щедрих позику діставши гойну.
Тож чи можливо з небом сперечатись,
Що править з вас вам даний царський борг?
Ріверс Як ніжна мати — сином, королево,
Піклуйтесь принцом юним; шліть по нього
І швидше коронуйте. Втіштесь ним.
В труні Едварда смуток поховайте,
І трон Едварда радість вам поверне.
Входять Глостер, Бекінгем, С т є н л і, . Г ас тінгс і Ретклiф.
Глостер Утіштесь, сестро! Всім нам слід ридати
Над світлою зорею, що погасла.
Та втрати не вернути нам слізьми.
Даруйте, матінко, я вашу світлість
Не спостеріг. Навколішках благаю —
Благословіть мене.
Герцогиня Хай бог благословить і дасть душі
Твоїй любов, покору, й ласку, й вірність.
Глостер Амінь.
(Убік)
І вмерти добрим стариганом —
Край материнських побажань усіх.
Як ці слова могла вона забути?

Бекінгем Ви, принци журні, й ви, смутливі пери,
Що спільний горя несете тягар,-
Утішмося взаємною любов'ю.
Хоч короля до жнив скосила смерть,
Та син його новим врожаєм зріє.
З сердець гордливих вирвано ненависть,
Зрослись недавні злами, й ми цю єдність
Повинні шанувати, берегти.
Гадаю, почет невеликий слід
По принца юного послати в Ледло
Й коронувати в Лондоні його.
Ріверс Чому ж, мілорде, почет невеликий?
Бекінгем Мілорде, лиш тому, щоб велелюддям
Ран, ледь загоєних, не вередити.
Тим більш це небезпечно в молодій
І ще не впорядкованій державі,
Де кожен кінь без керівних вудил
Куди захоче може прямувати.
Не тільки лихо, навіть тінь його,
На погляд мій, нам завбачати треба.
Глостер Король, я вірю, всіх нас помирив,
І вірний залишусь я нашій згоді.
Ріверс Також і я; так само всі, гадаю.
Та юний наш союз: не слід його
Й уявній небезпеці піддавати,
Що виникне, бува, на велелюдді.
Я згоден з Бекінгемом благородним —
Людей послать по принца небагато.
Гастінгс 1 я з цим згоден.
1 лостер Хай буде так. Ходімо ж признанім,
Хто в Ледло спішної їхати повинен.
(До герцогині Йоркськоі)
Ви, матінко,
(до королеви Єлизааетш)
й ви, сестро, не бажали б

Пораду в справі цій подати нам?
Обидві Всім серцем, герцогу.
Виходять усі, крім Глостера f Бекінгема.
Бекінгем Мілорде, хоч кого пошлють по принца,
Ми, боронь боже, не лишаймось тут.
Дорогою зміркую, як дійти
Мети домовленої і від принца
Рід гордий королеви віддалити.
Глостер Пораднику мій, друге "я" моє,
Оракуле, пророку мій! О брате,
Я, як дитя, тобі себе ввіряю.
Тож їдьмо в Ледло, не лишаймось тут.
Виходять.
СЦЕНА З
Лондон. Вулиця.
Входять один одному назустріч двоє городян.
1-й городянин Сусіде, добрий день! Куди так швидко?
2-й городянин Сказати правду — й сам гаразд не знаю.
Ви чули новину?
1-й городянин Так, вмер король наш.
2-й городянин Клянусь, погана вість! Чи й ждати кращих?
Боюсь я, світ весь піде шкереберть І
Входить 3-й городянин.
3-й городянин Сусіди, добрий день!
1-й городянин Добридень, сер!
3-й городянин Ви чули, вмер Едвард, король наш добрий?
2-й городянин Це правда, сер. Хай береже нас бог!
3-й городянин Тривожний час, сусіди, настає.
1-й городянин Ні, ні, дасть бог, син буде царювати.
3-й городянин Біда країні, де дитя царює.
2-й городянин Слід сподіватись — поки він малий,
Для керування радників призначать.
А пі,,росте, змужніє він, то й сам,
Напевне, добре буде керувати.
1-й городянин Так само це було, як Генріх Шостий

В Парижі немовлям коронувався.
3-й городянин Так само? Ні, бог свідок, люди добрі,-
Була тоді в державі рада з мудрих
Мужів славетних; і дядьки достойні
Опікувались юним королем.
1-й городянин Наш має їх по матері й по батьку.
3-й городянин Та краще вже були б лише по батьку,
Або щоб їх і зовсім не було.
Почнуть ще, не дай боже, сперечатись,
Хто ближчий,— нас воно торкне найбільше.
О, герцог Глостер небезпечний; горді
Й зарозумілі рідні королеви.
Не їм, ще ними керувати слід,
Щоб бідний край наш мав колишній спокій,
1-й городянин Та годі! Марний страх, все вийде добре.
3-й городянин Як небо хмарне — візьме плащ розумний,
Спадає листя — близько вже й зима,
Сідає сонце — значить, ніч надходить,
Невчасні бурі — буде неврожай.
Дасть бог, все, може, і на добре вийде.
Та я не жду, й не варті ми того.
2-й городянин Ні, справді, всі серця тривоги повні,
І з ким не розмовляєш — погляд хмурий,
А на обличчі проступає жах.
3-й городянин Так завжди перед змінами бува.
Божественним чуттям передчуває
Ум людський небезпеку. Так і в морі
Зростає хвиля перед штормом грізним.
На бога вся надія. Ви куди?
2-й городянин Та нас от, бачте, викликали в суд.
3-й городянин І я туди. Ну що ж, ходімо разом.
Виходять.
СЦЕНА 4
Лондон. Палац. '
Входять архієпископ Йоркський, малолітній герцог Йорк, коро-

лева Єлизавета і герцогиняйоркськ а.
Архієпископ Вночі вони у Стратфорд прибули,
В Нортгемптоні сьогодні заночують.
А завтра чи позавтра будуть тут.
Герцогиня Всім серцем прагну я побачить принца;
Мабуть, за час цей дуже виріс він.
Єлизавета Я чула — ні; казали, син мій Йорк
Його на зріст уже переганяє.
Герцог Так, мамо, та рости я б не хотів.
Герцогиня Чому, дитино? Та ж рости — це добре.
Герцог Недавно за вечерею, бабуню,
Граф Ріверс нам сказав, що брата я
Вже переріс. Додав тут дядько Глостер:
"Малий — майран, а довгий — лиш бур'ян".
Отож не довгим, як бур'ян, рости —
Мені б малою квіткою цвісти.
Герцогиня Гаразд, гаразд! Але прислів'я це
До того, хто так мовив, не підходить:
Такий він змалку недолугий був,
Ріс так повільно, що, якби це правда,
То був би гарний з нього чоловік.
Архієпископ Це ж так і є, міледі милостива.
Герцогиня Хай так, та мати може сумніватись.
Герцог А й справді! Чом про це я не згадав?
Пожартував би з дядькового зросту
Я трохи краще, аніж він з мого.
Герцогиня Як саме? Розкажи, мій юний Йорку.
Герцог Розказують — так швидко дядько ріс,
Що він двох днів кусав уже скоринку,
Я ж мав у два лиш роки перший зуб.
Ну, як, бабуню, в'їдливий це жарт?
Герцогиня Хто розказав тобі це, милий Йорку?
Герцог Його колишня мамка.
Герцогиня Мамка? Як!
Ще не родивсь ти, як вона померла.

Герцог Як не вона, то вже й не знаю хто.
Єлизавета Дотепний хлопець. Та зухвалий надто.
Архієпископ Не гнівайтесь, міледі, на дитину.
Єлизавета У стін тут вуха є.
Входить гонець.
Архієпископ Прибув гонець.
Які новини?
Гонець А такі, мілорде,
Що важко й розказати.
Герцогиня Як там принц?
Гонець Здоровий, королево.
Герцогиня Що ж нового?
Гонець Сер Томас Воган, лорди Грей та Рівере
Під вартою відіслані у Помфрет.
Герцогиня Хто дав наказ цей?
Гонець Герцоги могутні —
Глостер і Бекінгем.
Архієпископ Яка ж вина їх?
Гонець Усе, що знав, розкрив я перед вами.
А за що й як вельмож тих ув'язнили —
Мені це не відомо, ваша милість.
Єлизавета Ах, бачу роду нашого загибель!
Лань лагідну схопив жорстокий тигр.
І знахабніле кинулось тиранство
На безневинний, беззахисний трон.
Приходьте ж, кров, руїна і злочинство!
Всього кінець я, мов на карті, бачу.
Герцогиня Прокляті дні усобиць і розрух!
О, скільки бачили мої вас очі!
В борні за трон загинув чоловік,
Сини ж то падали мені на горе,
То радість, піднімаючись, несли.
А перемігши, знову хатні чвари
Звитяжці між собою починали,
Йшли — брат на брата, кров на рідну кров.

О лють ненависті несамовита,
Спини свій клятий шал чи вмерти дай,
Щоб я на смерті більше не дивилась.
Єлизавета Мерщій ходім, сховаймось, сину, в храмі.
(Герцогині Йоркській)
Прощайте.
Герцогиня З вами разом я піду.
Єлизавета А нащо вам?
Архієпископ Ходімо ж, королево.
З собою всі візьміть коштовні речі.
Я вам віддам довірену мені
Печать державну, й щоб я так здоров був,
Як щастя зичу вам і вашим всім.
Ходімо ж, я вас проведу до храму.

ДІЯ ТРЕТЯ

СЦЕНА 1

Лондон. Вулиця.
Сурми.
Входять принц Уельський, Глоетер, Бекінгем, кардинал
Борчер, Кетсбі та інші.
Бекінгем Вітає, принце, вас чертог ваш,— Лондон.
Глостер Привіт, небоже й дум моїх владарю!
Дорога втомна засмутила вас?
Принц Ні, дядьку, хоч і труднощі були,
Що путь зробили тоскною, важкою.
Я ждав, що й інші стрінуть нас дядьки.
Глостер Ласкавий принце, ваших літ безвинність
Вам не дає збагнуть лукавства світу.
Вам більшого не видно ще в людині,
Ніж зовнішність, та знає бог один,
Як рідко серце їй не суперечить.
Дядьки ті, що нема їх, небезпечні.
Ви чули лиш солодкі їх слова,
А в серці не побачили отрути.

Нехай вас бог від друзів злих боронить!
Принц Хай бог боронить! Та дядьки ж не злі.
Глостер Мер Лондона прийшов вітати принца.
Входить лорд-м ер з почтом.
Лорд-мер Хай дасть вам бог літа щасливі, принце!
Принц Спасибі, лорде!
(До почту)
Й вам усім спасибі.
Лорд-мер з почтом виходять.
А я гадав, що й мати, й брат мій Иорк
Мене в дорозі поспішать зустріти.
Ну й ледар же той Гастінгс! Не приходить
Сказати — їдуть вже вони чи ні.
Входить Гастінгс.
Бекінгем Та ось і він, в час добрий! А спітнів як!
Принц Привіт, мілорде. Що ж, приїде мати?
Гастінгс Лиш бог те відає, з яких причин
І королева-мати, й брат ваш Йорк
У храмі прихистились. Принц хотів
Йти з нами вашій світлості назустріч,
Та мати не дозволила йому.
Бекінгем Яка чудна і недоречна примха!
Чи, кардинале, будете ласкаві
Умовить королеву, щоб до брата
Вона прислала герцога негайно?
Як вам вона відмовить, хай лорд Гастінгс
Його з рук ревних вирве силоміць.
Кардинал Лорд Бекінгем, як кволим красномовством
Від матері здолаю принца взяти,
Він буде тут. Але як не вблагаю
Я словом лагідним — хай бог боронить
Нам захистку священного права
Порушити. За весь наш край багатий
Гріха цього на себе не візьму.
Бекінгем Уперті, нетямущі ви, мілорде,

Занадто церемонні й старосвітські.
На вік його безвинний зважте: взявши
Дитя, ми не порушим прав святині.
Для тих вони лишаються неруїині,
Хто Ділом той притулок заслужив,
Хто захисту в святім шукає місці.
А принц не завинив іще нічим,
То й захисту не може він шукати.
Вважаю, що, відтіль його узявши,
Ні прав ми, ні статутів не порушим.
Храм — захист для дорослих, це я знаю,
А для дітей — не чув ніколи я.
Кардинал Мілорде, ви мене переконали.
Чи, Гастінгсе, й ви підете зі мною?
Гастінгс Піду, мілорде.
Принц Мілорди любі, поспішіть чим швидше.
Кардинал і Гастінгс виходять.
Де, дядьку Глостер, до коронування
Ми з братом житимем, як прийде він?
Глостер Де ви самі захочете, мій любий!
Та радив би високості я вашій
У Тауер — днів зо два відпочити.
Тим часом до вподоби вам оселю
Знайшли б вигідну й для здоров'я крашу.
Принц Я Тауера зовсім не люблю.
його побудував ще Юлій Цезар?
Бекінгем Так, принце світлий. Він почав будову.
В віки пізніші скінчено її.
.Принц З літопису відомо це чи з усних
Переказів, що з роду в рід ішли?
Бекінгем З літопису, ласкавий принце мій.
Принц Хоч би цього й не записали, лорде,
То правда все ж пройшла б із уст в уста
І через всі віки та покоління
Дійшла б таки до дня страшного суду?

Глостер
(убік)
В дітей розумних, кажуть, вік недовгий.
Принц Що ви сказали, дядечку?
Глостер Що й без писань триває довго слава.
(Вбік)
Я втілюю, мов Зло в старих виставах,
Даа різні значення в тім самім слові.
Принц Так, Юлій Цезар — чоловік славетний:
Як доблестю він розум збагатив,
Так розум доблесті його увічнив.
Ні, переможця смерть не переможе,-
Як не в житті, то в славі він живе.
Щось маю вам сказати, Бекінгеме.
Бекінгем Що, принце добрий мій?
Принц Як виросту великий — відвоюю
Від Франції колишні володіння
Чи вмру бійцем, як жив я королем.
Глостер
(убік)
Коротке літо по весні дочасній.
Входять малолітній герцог йорк, Гастінгс І кардинал Борчер.
Бекінгем В час добрий прибуває герцог йорк.
Принц Як поживає Річард Иорк, наш брат?
Герцог Гаразд, владарю! Так вас треба звати?
Принц Так, брате, на моє і ваше горе.
Умер недавно той, хто мав цей сан,
А з тою смертю й сан утратив велич.
Глостер Як поживає небіж наш, лорд Йорк?
Герцог Спасибі, любий дядьку. Ах, мілорде,
Казали ви, що лиш бур'ян високий,
А принц, мій брат, мене вже переріс.
Глостер Авжеж, мілорде.
Герцог Значить, він бур'ян?
Глостер Цього, небоже милий, не кажу я.

Герцог Ви з ним люб'язніші, аніж зі мною.
Глостер Він мною, як державець, володіє,
А ваша сила в тім, що ви — мій родич.
Герцог То дайте, дядьку, цей кинджал мені.
Глостер Кинджал? Будь ласка, мій малий небоже.
Принц Ви що, жебрак, мій брате?
Герцог Прошу я в дядька, не відмовить він.
І це ж дрібничка, він не пошкодує.
Глостер Я й більшого для вас не пошкодую.
Герцог Щось більше навіть? Що ж це, чи не меч?
Глостер Так, мій небоже,— тільки заважкий він.
Герцог Ви, бачу, щедрі на легкі дарунки,
А щодо важчих скажете: "Не жебрай!"
Глостер Було б вам важко мій носити меч.
Герцог Дарма, нехай би він ще й важчий був-.
Глостер То мати меч мій хоче лорд малий?
Герцог Така, як ви сказали, й дяка буде.
Глостер Яка?
Герцог Мала.
Принц Ну й гострий на язик мій герцог Йорк!
Та дядько все те зносити уміє.
Герцог Все зносити, та не мене носити.
Глузує брат мій з вас і з мене, дядьку.
Малий, як мавпа, я, то він вважає,
Що ви могли б носить мене на плечах.
Бекінгем
(до Гастінгса)
Як гостро і дотепно він говорить!
Аби зм'якшити свій над дядьком жарт,
Як влучно й мило з себе він кепкує.
Хоч юний, та хитрющий,— просто диво!
Глостер
(до принца Уельського)
Чи зболить ваша милість далі йти?
А я і брат мій добрий Бекінгем

Матусю вашу підемо просити,
Щоб в Тауер прийшла вітати вас.
Герцог Як? Підете ви в Тауер, владарю?
Принц Вважає це потрібним лорд-протектор.
Герцог Я в Тауер і не засну спокійно.
Глостер Чого ж боятись вам?
Герцог Страшної дядька Кларенса примари.
Він вбитий там,— казала нам бабуня.
Принц Дядьків я мертвих не боюсь.
Глостер Але й живих так само, сподіваюсь?
Принц Покіль живі вони — чого ж боятись!
(До герцога Йоркського)
Ходім, мілорде. З думкою про них
І з тягарем на серці йду я в замок.
Сурми.
Виходять усі, крім Глостера, Бекінгема та Кетсбі.
Бекінгем То цей, мілорде, балакун малий
Від матері лукавої навчився
З вас так зарозуміло глузувати?
Глостер Авжеж, авжеж. Це небезпечний хлопчикі
Дотепний, сміливий, меткий, зухвалий:
Весь в матір він — від голови до п'ят.
Бекінгем Облишмо їх. Ну, підійди-но, Кетсбі.
Ти клявся наші наміри здійснити
.. : І глибоко їх тайну берегти.
Ти чув, про що ми радились в дорозі.
Як ти гадаєш, легко буде нам
Упевнить лорда Гастінгса, що мусить
Наш благородний герцог трон посісти
Й на славнім острові стать королем?
Кетсбі До батька шану мавши, любить він
І принца, тож не піде проти нього.
Бекінгем Що думаєш про Стенлі? Він не проти?
Кетсбі Те саме він чинитиме, що й Гастінгс.
Бекінгем Гаразд. Тепер іди, мій любий Кетсбі,

Та здалеку від Гастінгса розвідай,
Як ставиться він до цієї справи,
Й назавтра в Тауер проси його —
Порадимось ми про коронування.
Помітиш ти, що він до нас прихильний,
То підбадьор, всі плани розкажи,
А буде впертий він, хмурний, холодний,-
То стань таким же, припини розмову
І нам про настрій лорда сповісти.
Окремо завтра скличемо дві ради
Й важливу річ доручимо тобі,
Глостер Вітай від мене Гастінгса, скажи,
Що кодлу ворогів його запеклих
У замку Помфрет завтра пустять кров.
Хай з радощів від добрих цих новин
Він пані Шор міцніше поцілує.
Бекінгем йди, добрий Кетсбі, і налагодь справу.
Кетсбі Що в силі, я усе зроблю, мілорди.
Глостер До ночі, Кетсбі, подасте нам вістку?
Кетсбі Подам, мілорди. .
Глостер Ми в замку Кросбі будемо обидва.
Кетсбі виходить.
Бекінгем А що робить, мілорде, як помітим,
Що Гастінгс наш не приста* до змови?
Глостер Зітнемо голову йому, та й край!
Як стану королем, віддам тобі
І графство Герефорд, і все майно,
Що залишив мій брат, король покійний.
Бекінгем Ну що ж, ловлю на слові вас, мілорде.
Глостер Що обіцяв, зроблю я від душі.
Ходім же, повечеряєм, щоб потім
Перетравити краще наші плани.
Виходять.
СЦЕНА 2
Перед будинком Гастінгса.

Входить гонець.
Гонець
(стукаючи в двері)
Мілорде!
Гастінгс
(за дверима)
Хто стукає?
Гонець Від лорда Стенлі я.
Входить Г а с т і н г с.
Гастінгс Котра година?
Гонець Било вже четверту.
Гастінгс Не спиться лорду Стенлі в довгі ночі?
Гонець Та, мабуть, так, з доручення судивши.
По-перше, він вітає вас, мілорде.
Гастінгс А далі?
Гонець Повідомляє вас,— він бачив сон,
Що ніби вепр шолом зірвав із нього;
Звіщає, що дві ради буде нині:
Що схвалять на одній, те вам обом
Завдасть жалю, як будете на другій.
Тож він послав спитати вашу милість,
Чи зволите ви спішно вкупі з ним
На конях враз податися на північ
Від небезпеки, що він серцем чує?
Гастінгс Ти, хлопче, до свого вертайся пана,
Скажи, щоб цих двох рад він не боявся,-
Ми з ним обидва будем на одній,
На другій — Кетсбі, мій хороший друг;
Усе, що там могло б і нас торкатись,
Всі рішення їх будуть нам відомі.
Скажи, що всі страхи ці безпідставні,
А щодо снів — невже такий він простий,
Щоб вірити примхливій грі дрімоти?
Від вепра ж, що не гониться, тікати —
Це показати здобич там йому,

Де він за нею і не думав гнатись.
Скажи, щоб сам сюди мілорд приїхав,-
Ми підем в Тауер, і він побачить,
Який до нас ласкавий буде вепр.
Гонець Все передам, мілорде, як сказали.
(Виходить)
Входить Кетсбі.
Кетсбі Із добрим ранком, лорде благородний!
Гастінгс Добридень, Кетсбі. Ви раненько встали.
Що чути у хиткій державі нашій?
Кетсбі Все, справді, в ній хитається, мілорде.
Та, вже, мабуть, міцнішою й не стане,
Поки вінця наш Річард не надягне.
Гастінгс Вінця! Якого це вінця? Корони?
Кетсбі Авжеж, мілорде.
Гастінгс Хай краще голову мені зрубають,
Ніж бачити корону не на місці.
її, гадаєш, на меті він має?
Кетсбі Клянусь життям, це так. І вас схилити
До партії хотів би він своєї.
Тому-то й шле цю добру вістку вам:
Рід королеви, ваших ворогів,
Сьогодні в Помфреті ведуть на страту.
Гастінгс За ними, справді, плакати не буду,-
Вони мої одвічні вороги.
А щоб за Річарда подав я голос,
Щоб у наступника відняти трон,-
Бог бачить, хай умру, а так не буде!
Кетсбі Хай бог зміцнить вас в мислях благородних!
Гастінгс Тож цілий рік радітиму я щиро,
Що вже дожив до смерті тих, хто гнів
На мене королівський накликає.
Ще й тижня не мине, як зажену
Я декого, куди він не гадав.
Кетсбі Страшна, мілорде, смерть, коли її

Не ждуть і не готуються до неї.
Гастінгс Жахливо це, жахливо! Так загибель
Знайшли граф Ріверс, Воган, Грей; так може
Ще де з ким статись, хто себе вважає,
Як ти і я, в безпеці. А до нас
І Річард сам, і Бекінгем прихильні.
Кетсбі Вас високо обидва принци ставлять.
(Убік)
На міст поставлять голову твою.
Ганстінгс Я знаю, та цього ж і заслужив я.
Входить Стенлі.
А, друже! Де ж рогатина у вас?
Ви вепра боїтесь, самі ж без зброї?
Стенлі Привіт, мілорде! Й вам добридень, Кетсбі!
Для вас все жарти, але — хрест святий! —
Наради ці мені не до вподоби.
Гастінгс Своїм життям, мілорде, дорожу
Так, як і ви; й клянусь, воно ніколи
Дорожчим не здавалося мені.
Невже б, гадаєте, я міг радіти,
Якби не знав, що всі в безпеці ви?
Стенлі Пани, що в Помфреті, теж виїздили
Веселі з Лондона, біди не ждали;
В них і причин боятись не було,
А як же швидко день для них померкнув!
Мене лякає помста ця раптова.
Дай боже, щоб це був лиш: марний страх!
Ну, в Тауер ходімо. День настав.
Гастінгс Ходім, ходім. А.знаєте, мілорде,
Що голови панам тим постинають?
Стенлі Ніж голови за вірність їм стинати,
Шапки з їх суддів краще б поскидати.
Ну що ж, ходім, мілорде.
Входить посланець.
Гастінгс Ви йдіть, а я поговорю з цим хлопцем.

Стенлі й Кетсбі виходять.
Ну як тобі ведеться, друже мій?
Посланець Тим краще, що мілорд питати зводить.
Гастінес Скажу й тобі, що краще я живу,
Аніж тоді, як стрілись ми востаннє.
Тоді з намови рідних королеви
Під вартою я в Тауер ішов.
Тепер скажу (тримай лише про себе) —
Сьогодні йдуть на страту вороги,
Мені ж сьогодні добре, як ніколи.
Посланець Щасти вам боже, дорогий мілорде!
Гастінгс Спасибі! Випий за моє здоров'я.
(Кидає йому гаманець)
Посланець О, дякую, мілорде!
(Виходить)
Входить священик.
Священик Добридень! Радий бачить вас, мілорде.
Гастінгс Всім серцем дякую, сер Джрн шановний!
Я за останню службу винен вам;
Прийдіть в суботу— я за все віддячу.
Священик Я буду ждати, ваша світлість.
Входить Бекінгем.
Бекінгем Про що в мілорда з панотцем розмова?
Він вашим друзям в Помфреті потрібний,
А вам, мілорде; рано сповідатись.
Гастінгс Я, слово честі, й сам про них подумав,
Із преподобним стрінувшись отцем.
І ви у Тауер?
Бекінгем Іду, мілорде, тільки ненадовго.
Раніш за вашу світлість повернуся.
Гастінгс Можливо, я лишусь там на обід.
Бекінгем
(Убік)
І на вечерю, хоч того и не знаєш.
(Уголос)

Ну що ж, ходім?
Гастінгс Я з вами, ваша світлість.
Виходять.
СЦЕНА З
Помфрстський замок.
Входить Ретк ліф із вартою, що веде Р іверса, Грея й Воганана страту.
Ретклiф Ану, виводьте в'язнів!
Ріверс Дозволь сказать тобі, сер Річард Ретклiф:
Побачиш ти сьогодні, як підданці
За правду, честь і вірність умирають.
Грей Хай принца бог від вас охороняє;
Проклята зграє лютих кровопивців!
Воган Ще й ви колись заплачете, стривайте!
Ретклiф Кінчайте! Вашому життю вже край!
Ріверс О Помфрет, Помфрет! О тюрмо кривава,
Фатальна ти для перів благородних!
За мурами злочинними твоїми
На смерть зарубаний був Річард Другий.
Для більшої ганьби твоєї й ми
Безвинною тебе напоїм кров'ю.
Грей Побило нас прокляття Маргарити
За те, що з Гастінгсом дивились мовчки,
Як Річард убивав її Едварда.
Ріверс Вона і Річарда, і Бекінгема,
І Гастінгса кляла. Згадай, о боже,
її мольбу за них, як і за нас!
А за сестру мою й її синів
Прийми, о боже, нашу вірну кров,
Що, знаєш сам, проллється безневинно.
Ретклiф Хутчіш! Година смертна ваша б'є.
Ріверс Востаннє, Грей і Воган, обнімімось.
Прощайте, до побачення на небі!
Виходять.
СЦЕНА 4

Лондон. Кімната в Тауері.
Входять Бекінгем, Стенлі, Гастінгс, єпископ Ілійський, Ретклiф, Кетсбі, Ловел та інші лорди й сідають навколо стола.
Гастінгс Зібралися ми, пери благородні,
Щоб день коронування призначити.
Назвіть же, в ім'я господа, той день.
Бекінгем Чи все для коронації готове?
Стенлі Все, тільки день лишилось призначити.
Єпископ Вважаю я, що завтра — день щасливий.
Бекінгем Чи знає хто, як думає протектор?
Хто, лорди, з вас до герцога найближчий?
Єпископ Це чи не вам найлегше знать, мілорде.
Бекінгем Обличчя знаєм лиш; що ж до сердець —
Ні він мого, ні ваших я не знаю,
И думки його для мене не відомі.
Ви, Гастінгсе, йому найближчий друг.
Гастінгс Спасибі герцогу, мене він любить,
Але про день коронування з ним
Не розмовляли ми, і він високих
Бажань мені своїх не повіряв.
Самі назвіть ви день, шановні лорди.
Я замість герцога подам свій голос,-
Він прийме це, гадаю я, прихильно.
Входить Г л о с т є р.
Єпископ В щасливий час, іде сюди сам герцог.
Глостер Добридень вам, шановне товариство!
Сьогодні я заспав; та сподіваюсь,
Моя відсутність вам не заважала
Й без мене справи вирішать важливі.
Бекінгем Якби на репліку ви не ввійшли,
Провів би Гастінгс вашу роль, мілорде,-
За вас назвав би день коронування.
Глостер Ніхто, крім Гастінгса, цього не смів би,-
Мене він добре знає й любить щиро.
Гастінгс Мілорде, дякую.

Глостер Мілорд єпископ
Єпископ До послуг я.
Глостер У вас в саду, в Голборні,
Чудові полуниці бачив я;
Пошліть, будь ласка, їх мені нарвати.
Єпископ З великою приємністю, мілорде.
(Виходить)
Глостер Мій любий Бекінгеме, лиш два слова.
(Відводить його вбік)
У Гастінгса був Кетсбі в нашій справі,
Та норовиться дворянин упертий:
Радніш він голову складе, ніж дасть
Відняти трон у сина владаря,
Як він його в шанобі величає.
Бекінгем Ви на хвилину вийдіть; я — за вами.
Глостер і Бекінгем виходять.
Стенлі Ми дня врочистого ще не обрали.
Здається, завтра — ще занадто раноа
Я й сам іще не все приготував
' І був би радий, щоб той день відкласти.
Повертається єпископ Ілійськйй.
бпііскоп А де ж це лорд-протектор? Вже послав я
По полу Ниці.
Гастінгс Веселий.нині герцог і привітний.
На думці щось хороше в нього є,-
Він так ласкаво з нами привітався.
Навряд чи є хто в християнськім світі,
Хто б менше вмів ховати ласку й гнів!
З його обличчя й те, що в серці, видно.
Стенлі Яку ж сьогодні вичитали ви
Частину серця із його обличчя?
Гастінгс Клянусь, він ні на кого зла не має,
А то було б це видно по очах.
Стенлі Дай боже, щоб було, як ви сказали.
Вертаються Глостер і Бек ін гем.

Глостер Скажіть усі, чого достойні ті,
Хто смерть мені проклятим чаклуванням
Змовляється наслати; хто мені
Виснажує бісівським чаром тіло?
Гастінгс Любов до вас мені велить, мілорде,
Раніш за всіх присутніх вирок винним
Проголосити. Я скажу, мілорде:
Хто б то не був, достойний смерті він.
Глостер Хай злочин їх засвідчать ваші очі.
їх чари — на мені. Погляньте, ось.
Рука моя, немов посохле віття,-
Едварда це жона, потворна відьма,
Та ще повія непутяща Шор
Злим чаром так м,ене затаврували.
Гастінгс Якщо вони зробили це, мілорде...
Глостер "Якщо вони?" То ти повій заступник?
"Якщо" ти кажеш? Зрадник! Смерть тобі!
Клянуся, що не сяду їсти, поки
Ця голова не буде стята з пліч. :
Вам, Ловел з Ретклiфом, це доручаю.
Кому Я ДОРОГИЙ гт— ХОДІМ ЗІ МНОЮ!
Виходять усі, крім Ґастінгса, Ретклiфа і Ловела.
Гастінгс О, горе Англії! Ні, не мені!
Я міг це, божевільний, відвернути.
У Стенлі вепр у сні зірвав шолом,
А я цим знехтував, я не тікав.
Спіткнувсь ошатний кінь мій тричі вранці
І диба перед Тауером став,,
Немов з огидою відчувши бойню.
Тепер той панотець мені потрібний!
Я каюсь, що признався посланцеві,
Як я радів, що в Помфреті сьогодні
Йдуть вороги мої на смерть криваву,
А я— в безпеці, в ласці і в пошані.
О Маргарито, тяжко твій проклін

Упав на голову мою нещасну!
Ретклiф Кінчайте сповідь! Герцог жде обіду.
І вашу голову він хоче бачить.
Гастінгс О, смертних марна і минуща ласка!
А ми ж над божу прагнемо її!
Хто на людей поклав свої надії,
Живе, мов п'яний той матрос на щоглі,
Що з кожним поштовхом упасти може
У згубну океанну глибочінь.
Ловел Ну, швидше, швидше,— марні ваші зойки.
Гастінгс Кривавий Річард! Англіє нещасна!
-Жахливий я тобі віщую час;
Якого ще не знав йаш вік нужденний!
Ведіть на страту-й голову несіть.
Не смійтесь, бо й за вами смерть стоїть.
Виходять. ;
СЦЕНА 5
"Лондон. Перед мурами Тауера.
Входять Глостер і Бекіи-гем в: іржавих, зовсім поганих, нашвидку одягнених латах. . ,
Глостер Чи, брате, вмієш ти тремтіти й бліднуть,
: Переривати віддих на Півслові,
То починать, то знову замовкати,
Немов від страху збожеволів ти?
Бекінгем .Ого! Удати трагіка я зможу:
За кожним словом буду озиратись,
Здригатися, чекати небезпеки
Від соломиночки. Страшливий погляд
І сміх удаваний — мені до послуг,
І ними, при потребі, можу я
Щомить прикрити хід свій стратегічний.
Що ж Кетсбі, вже пішов?
Глостер Та он, дивись, лорд-мера він веде.
Входять лорд-мер і Кетсбі.
Бекінгем Дозвольте говорити з ним. Лорд-мере...

Глостер Звідний спустити міст!
Бекінгем А! Барабан!
Глостер Огляньте мури, Кетсбі.
Бекінгем Лорд-мере, вас покликали сюди...
Глостер Оглянься, стережись,— тут вороги!
Бекінгем Хай бог нас береже й безвинність наша!
Входять Ловел і Ретклiфз головою Гастінгса на списі.
Глостер Спокійно, друзі то: Ретклiф і Ловел.
Ловел Ось зрадника мерзенна голова.
Сконав підступний, небезпечний Гастінгс.
Глостер
(плаче)
Я так любив його, що сліз не здержу!
Вважав я: найщиріше він створіння
З усіх, що в світі християнськім дишуть;
За книгу мав, якій я довіряв
Душі своєї думи потаємні.
Так прикривавсь він виглядом чесноти,
Що, крім відкритого його нечестя,-
Я мислю про зв'язок із пані Шор,-
Ні плями в нім ніхто не запідозрив.
Бекінгем О, це був спритний і підступний зрадник,
Яких ще світ не бачив. Чи, лорд-мере,
Могли б ви уявить або повірить
(Тож тільки вищим промислом живі ми
І тут говорим), що лихий той зрадник
Замислив нині на державній раді
Мене і лорда Глостера убити?
Лорд-мер Невже це правда?
Глостер То що ж ми, турки чи якісь невірні,
Щоб зважилися проти всіх законів
На наглу смерть негідника послати,
Якби цей крайній небезпеки стан,
Мир Англії і наше врятування
До тої страти нас не спонукали?

Лорд-мер Щасти вам боже! Гідний смерті він.
І добре ваші світлості вчинили:
Від зрадництва ви всіх застерегли.
Бекінгем Добра від нього я не ждав відтоді,
Як він злигався з тою пані Шор.
його ми стратить мали не раніше,
Ніж прийдете ви глянути, мілорде.
Та поспіх ревних друзів намір цей
Супроти волі нашої змінив.
Хотілось нам, щоб чули ви, мілорде,
Як зрадник полохливе дав зізнання
Мети і засобів своєї зради,
Щоб ви могли про це розповісти
Всім громадянам, між яких можливі
І плач за ним, і вигадки про нас.
Лорд-мер Мій добрий лорде, й ваших слів доволі:
Так ніби все я чув і бачив сам.
Тож будьте певні, принци благородні,-
Я вірним громадянам розповім,
Як справедливо все ви учинили.
Глостер На те ми й запросили вашу милість,
Щоб світських пересудів нам уникнуть.
Бекінгем Хоч ви, на жаль, і запізнились трохи,
Посвідчіть те, що чули тут від нас.
Прощайте ж, поважаний мій лорд-мере.
Лорд-мер виходить.
Глостер За ним, за ним іди, мій Бекінгеме!
Спіши до ратуші вслід за лорд-мером.
Знайди нагоду людям натякнути,
Що незаконні є Едварда діти,
Що він віддав на страту міщанина,
Який у спадок сину обіцяв
Корону дати, мавши на увазі
Лиш вивіску, що позначала дім.
Додай, який розпусний був Едвард,

Як він жінок в жазі міняв тваринній,
Як зводив він служниць, дружин та дочок,
Як серце хиже і ненатле око
На-здобичбез упину він ярив.
Як буде треба, то й мене торкнись;
Скажи, шо в рік, коли ходила мати
Едвардом ненаситним, воював
У Франції мій батько, Йорк державний,
І, час обчисливши, не міг признати,
Щоб цей нащадок був його дитя.
Було Це видно й з рис його обличчя: ~
На батька нашого не схожий він.
Але цього торкайся обережно,-
Бо ж знаєш ти, що мати ще жива.
Бекінгем Зіграю красномовця я чудово,
Мов прагну нагороди золотої
Для себе. До побачення, мілорде!
Глостер Як вийде все гаразд, в Бейнардський замок
Приводь їх: там я буду ждати в колі
Єпископів та панотців учених.
Бекінгем Я йду. В годині другій або третій
Ви дожидайте з ратуші вістей.
(Виходить)
Глостер Йдіть, Ловел, швидше до магістра Шоу.
(До Кетсбі)
Ати т— до брата Пенкера. Просіть
Обох в Бейнарді бути за годину.
Ловел, Ретклiф і Кетсбі виходять.
Тепер піду наказ таємний дам —
З очей прибрати Кларенса поріддя,
Та ще наказ — ані душі живої
До принців молодих не допускати.
(Виходить} .
СЦЕНА 6
Вулиця в Лондон?.

Входить п и с а р із паперами в руках.
Писар Ось Гастінгсу обвинувальний вирок.
Його я начисто списав прегарно,-
Читатимуть його в соборі нині.
І зважте, як все злагоджено добре!
Сидів над ним годин я з одинадцять,-
Увечері він присланий від Кетсбі,-
І стільки ж начорно його писали,
А п'ять ґоДин тому живий був Гастінгс,
На волі, без вини був, без підозри.
Такий-то світ тепер! І хто б, дурний,
Тут не побачив явного обману?
Та хто б сказать посмів, що бачить це?
Так, світ лихий — і він ще гірший буде,
Як мовчки зло таке в нім терплять люди!
(Виходить)
СЦЕНА 7
Лондон. Подвір'я Бейнардського замку.
Входять з одного боку ГлОстер, з другого-Бекінгем.
Глостер Ну як? Що там говорять громадяни?
Бекінгем Святою богоматір'ю клянусь,
Безмовні всі, ні слова не говорять.
Глостер Каз.ав — Едварда діти незаконні?
Бекінгем Так. Про угоду шлюбну з леді Люсі
Й про ту, що склав у Франції посол;
І про Едварда хтивість ненаситну,
Насильство над жінками, люті кари
За дріб'язок; про те, що він байстря,
Зачате, як у Франції був батько,
Що зовсім він на батька і не схожий.
Тоді про вашу схожість я сказав,
Що ви є всім жива його подоба —
І виглядом, і духу благородством;
Згадав шотландські ваші перемоги,
Воєнну вправність, в мирних справах мудрість,

І щедрість, і смирення, й доброчесність.
Нічого не лишив я без уваги,
Що вашим намірам було б корисне.
Скінчивши мову, всіх закликав я,
Хто лиш добра бажає для вітчизни,
Кричати: "Хай живе король наш Річард!"
Глостер Ну й що ж вони, кричали?
Бекінгем Ні, свідок бог,— не мовили —ні слова,
Як статуї, як той бездушний камінь,
Лише, бліді як смерть, переглядались.
За це їм докоривши, я у мера
Спитав, що значить це мовчання вперте.
Він відповів, що до таких промов
Народ не звик, окличника їм треба.
Йому звелів я все те повторити,
А він лиш: "Герцог каже... герцог мислить..."
Від себе ж він ні слова не потвердив.
Тут хлопці наші ззаду вверх шапки
Підкинули, і голосів з десяток
Гукнуло: "Хай живе король наш Річард!"
Я скористався із цієї жменьки
И "Спасибі,— мовлю,— друзі й громадяниі
Ці оплески і радісні ці крики —
Знак мудрості й до Річарда любові!"
На цьому закінчив я і пішов.
Глостер От довбні без'язикі! Всі мовчали?
Бекінгем Сказати правду вам, мовчали.
Глостер То мер сюди з своїм не прийде почтом?
Бекінгем Він зараз буде. Треба вдати острах;
Не зразу й говорить їм дозволяйте.
В руках, мілорде, майте молитовник
І стійте з ним між двох духівників,-
Я з приводу цього скажу їм казань.
Не піддавайтесь легко на прохання;
Мов дівка — "ні" кажіть, а там погодьтесь.

Глостер Я йду. Якщо так само ревно ви
Просити будете, як я — зрікатись,
То успіх нас чекає безперечний.
Бекінгем Йдіть на балкон! Вже стукає лорд-мер.
Глостер виходить.
Входять лорд-мер, міські старшини й городяни.
Вітаю вас, лорд-мере. Я все жду,
Чи вийде герцог з нами розмовляти.
Із замку виходить К є т с б і.
Ну, Кетсбі, що нам герцог відповів?
Кетсбі Він просить вас, мій благородний лорде,
Зайти до нього завтра чи позавтра,
Сьогодні-бо з двома він панотцями
Заглибився в духовне споглядання,
І не хотів би задля світських справ
Спасенні ці заняття полишати.
Бекінгем Верніться, добрий Кетсбі, до мілорда,
Скажіть, що я, лорд-мер і громадяни
В важливій справі в час відповідальний
І в інтересах спільного добра
Прийшли гуртом до нього на розмову.
Кетсбі Я зараз же про все це доповім.
(Виходить)
Бекінгем
(до лорд-мера)
Так, так, мілорде, герцог —не Едвард:
Не ніжиться він в ліжку соромітнім,-
Навколішках читає молитов;
Не бавиться він з парою коханок,-
З двома ченцями бесіду веде;
Не спить, щоб гладшало нікчемне тіло,
А дух бадьорий багатить в молитві.
Була б щаслива Англія, коли б
Цей принц достойний влади взяв кермо!
Але, боюсь, його нам не вблагати.

Лорд-мер Бог допоможе, не відмовить він!
Бекінгем Боюсь, відмовить! От прийшов і Кетсбі.
Входить Кетсбі.
Ну, Кетсбі, що сказав тобі мілорд?
Кетсбі Дивується, навіщо ви зібрали
Таку до нього силу городян.
Ніким не попереджений раніше,
Боїться він, що "задум ваш недобрий.
Бекінгем Як жаль, що благородний родич мій
В нас задуми недобрі запідозрив.
Клянусь небом, ми прийшли з любов'ю!
Дерніться й герцогові це скажіть.
КетсбІ виходить.
Як чотк" взяв побожний чоловік,
То вже його від них не відірвати,-
Такий солодкий захват молитовний.
На галерею вгорі виходить між двох єпископів Глостер з молитовником у руках.
Вертається Кетсбі.
Лорд-мер Дивіться, герцог поміж двох духовнихі
Бекінгем Для принца християнського вони —
Підпора, щоб падіння вберегтися.
Дивіться, й молитовник у руках —
Оздоба вірна праведних людей.
(До Глостера)
Плантагенете славний, світлий герцог,
Схили ласкавий слух до цих благань
І вибач); що посміли перервати
Ми хід твоїх занять христолюбивих.
Глостер Не треба перепрошень цих, мілорде,
Я сам прошу пробачення за ге.
Що, весь служінню богові віддавшись,
Прийняти друзів я не поспішив.
Облишмо це. Чим можу стать в пригоді?
Бекінгем Тим., що догідне й богові, і людям,

Що в цім краю тепер живуть без влади.
Глостер Боюсь, що учинив я щось таке,
Чим заслужив неласку я громадську,
й за мій нерозум докорить прийшли ви.
Бекінгем Вчинили, ваша, світлість, Та могли б
Ви, нас послухавши, той гріх загладить.
Глостер Хіба ж не в християнській я країні?
Бекінгем То знайте: гріх ваш той, що віддали ви
І трон величний, і верховну владу,
І берЛо ваших предків вікопомних,
І сан в^щ, ї природжені права, '
І славу дому царськрго спадкову
Поганій парості гнилого пня.
Від тихості оспалих ваших мислей
Ми для добра вітчизни будим вас.
Наш острів кращих паростків позбувся,
Його обличчя — все в ганебних шрамах,
Дуб царський обвило негідне віття,
І він по плечі в темну вгруз безодню
Байдужості й німого забуття.
Щоб край урятувать, ми вашу світлість
Всім серцем просимо тягар узяти
Керма державного в країні вашій —
Не як протектор, опікун, намісник,
Покірний наймит користі чиєїсь,
А як король по праву і по крові,
Як спадкоємець власної держави.
Тому-то в супроводі ваших друзів,
Вам відданих, поважних громадян,
З наполягання їхнього палкого
Прийшов і я благати вашу світлість.
Глостер Не знаю, як для вас зробити краще
І як гідніш для мене: відійти
В мовчанні а чи гірко докорити?
Не відповім-подумаєте ви,

Що онімів язик мій з честолюбства
Й прийняв я влади золоте ярмо,
Що марно хочете мені накинуть.
А дорікати вам за домагання,
До мене повні вірної любові,
Це значить друзів скривдити моїх.
Щоб першого не викликать словами
І другого уникнути мені,
Я відповідь даю вам остаточну:.....
За ласку дякую, але високих;
Не заслужив я ваших домагань.
Якби й відпали всякі перешкоди ,
І рівним був мій до корони шлях,
Як певним є моє по крові право,
Та сам настільки я убогий духом —
І стільки маю величезних вад* ,
Що раділе б я від величі ховався,-
Нездатний з хвилями змагатись човен,-
Ніж, величі шукавши, задихатись
У випарах облесливої слави,
Та богу дяка, вам я не потрібний,
Сам помочі від вас я потребую:
Вам помагати — надто кволий я.
Плід царський царське дерево дало нам.
Незримо сплине час, той плід дозріє,
Державний трон собою прикрасить
І всіх вас царюванням ощасливить.
Що ви мені несли, йому — по праву
Зорі його щасливої — складаю.
Хай бог від зазіхань цих нас боронить!
Бекінгем Мілорде, це про совість вашу свідчить;
Та ваші докази, як роздивитись,
Необгрунтовані усі, безсилі.
Едвард — син брата вашого, це правда,
Та не його законної дружини.

Ваш брат із леді Люсі заручився,
Живий цього є свідок — ваша мати.
Пізніш він висватав через посла
Сестру французького монарха — Бону.
Від них обох його відбила вбога,
Прив'яла і підтоптана вдова,
Синів численних клопітлива мати,
Що полудень днів кращих перейшла,
Вона йому запала в очі хтиві
І, ним заволодівши, до падіння
В мерзотне двоєженство довела.
На ложі блудному зачав він з нею
Едварда, що звемо ми чемно принцом.
Я б міг гіркіші докази навести,
Та, тих шануючи, хто ще живий,
Межу кладу своєму язикові.
Тож не відмовте і прийміть, мілорде,
Вам пропонований високий сан —
Як не для нашого й вітчизни блага,
То щоб підняти рід ваш благородний
З гнилизни, що його роками точить,
На шлях прямий, по правді вам належний.
Лорд-мер Мілорде, молять громадяни,— згодьтесь!
Бекінгем Не відкидайте їхньої любові!
Кетсбі О, дайте радість їм, вволіть їх волю!
Глостер Ах, нащо цих турбот мені тягар-!
Нездатний я до величі і влади.
Прошу вас, не прийміть це за образу:
Не можу я й не хочу поступитись.
Бекінгем Напевне, вам любов не дозволяє
Хлоп'я відтрутити — він братів син.
Ми знаємо, що лагідні ви серцем,
Що жалісливі й ніжні ви, як жінка,
Що добрі й до своєї ви рідні,
Й не менше до людей усяких станів.

Та знайте: чи погодитесь, чи ні,
А син Едварда кор.олем не буде.
Ми іншого посадимо на трон,
На сором роду вашому й на згубу.
З цим рішенням ми залишаєм вас.
Більш не благаймо, годі, громадяни!
Глостер О, не гнівись, мій добрий Бекінгеме!
Бекінгем, лорд-мер, старшини й городяни виходять.
Кетсбі Верніть їх, ваша світлість, і погодьтесь.
Бо зречетесь — країні всій на горе.
Глостер Ви цілий світ турбот мені завдати
Бажаєте. Верніть їх.
Кетсбі виходить.
Я не камінь,-
Благання щирі пройняли мене,
Хоч проти цього і душа, й сумління.
Повертаються Бекінгем та інші.
Мій брате, ви, мужі поважні й мудрі!
Як ухвалили ви мені на спину
Накинуть владу — хоч-не-хоч, а мушу
Я терпеливо цей тягар нести;
Але як чорний наклеп і злослів'я
Услід цій згоді примусовій прийдуть,
Нехай цей примус виправданням буде
Мені від плям брудних ганьби й неслави.
Бог бачить, бачите, мабуть, і ви,
Який далекий я від цих бажань.
Лорд-мер Щасти вам боже! Все, що бачим, скажем,
Глостер І це сказавши, скажете лиш правду.
Бекінгем Із титулом високим вас вітаю.
Літ довгих, Річарде, королю наш!
Всі Амінь.
Бекінгем То завтра зволите й коронуватись?
Глостер Коли завгодно, раз ви так схвалили.
Бекінгем До вас1 ми прийдем завтра, ваша світлість,

А нині в радості вас залишаєм.
Глостер ' :
-.-.. (до єпископів)
І ми вернімось до трудів побожних.
Прощай же, брате мій. Прощайте, друзі.
Виходять.

ДІЯ ЧЕТВЕРТА

СЦЕНА 1

Перед Тауером.

Входять з одного боку--королева Єлизавета, герцогиня Иорк-
Ська і маркіз Дорсет; з другого —л є д і А н на, герцогиня Глостерська,
яка веде за руку леді Мар гари ту П л а н т а г є н є т, доньку Кларенса.

Герцогиня Хто йде до нас? Плантагенета внучка
Із нею тітонька ласкава Глостер!
Клянусь життям, у Тауер ідуть
Сердечно принців милих привітати.
(До леді Анни)
Добридень, дочко! .:.,.;
Леді Анна Хай обом, міледі,
Пошле вам бог щасливий, світлий день!
Єлизавета й вам, сестро дорога! Куди йдете ви?
Леді Анна Не далі, яку Тауер, і з тим щг.
Гадаю, що й у вас, бажанням щирим —
Ласкавих принців наших привітати.
Єлизавета Спасибі, сестро. То ходімо ж разом.
Входить Бреке"нбер(.
От, в добрий час, і комендант іде.
Будь ласка, коменданте, як живуть там
Принц І молодший син мій, герцог Йорк?
Брекенбері Здорові, королево. Та, пробачте,
Не можу я до них вас допустити:
Суворо це король заборонив.
Єлизавета Король? Який?
Брекенбері Я мислив — лорд-протектор.

Єлизавета Хай цього сану бог його боронить!
Він ставить грань між їх любов'ю й мною?
Я.— мати,— хто нас може розлучити?
Герцогиня їх батька мати я,— їх бачить хочу.
Леді Анна Я родом — тітка їм, любов'ю — мати.
Веди мене до них. Я всю вину
Знімаю з тебе і беру на себе.
Брекенбері Ні, ні, міледі, я цього не можу;
Я зв'язаний присягою,— пробачте.
(Виходить)
Входить С т є н л і.
Стенлі Якби пізніш я стрів вас на годину,
То я вітав би герцогиню Йоркську
Як матір двох прекрасних королев.
(До леді Анни)
Спішіть, міледі, швидше у Вестмінстер '->
Коронуватись з Річардом на царство.
Єлизавета Мерщій порвіть шнурівку,
Щоб серце здавлене вільніше билось,
Бо я зомлію з цих новин убивчих!
Леді Анна Жахлива вість! Огидна новина!
Дорсет Та заспокойтесь. Матінко, що з вами?
Єлизавета Тікай, не говори зі мною, Дорсет!
Смерть і біда мчать за тобою вслід.
Моє ім'я-: моїм загибель дітям.
Від смерті, від пекельної руки
Рятуйсь, пливи до РІчмОнда за море.
Біжи, тікай, тікай з цієї бойні,
Не множ собою вбитих і не Дая,
Щоб я з прокльоном Маргарити вмерла —
Ні мати, ні жона, ні королева!
Стенлі Розумно це ви радите, міледі.
(До Дорсета)
Спішіть, годин не гайте дорогих!
Листа я вами передам до сина

Свого, щоб вас зустрів і допоміг вам,-
Лиш не баріться й не прогайте часу.
Герцогиня О зла й нещастя вітре лиховійний!
Моя утробо клята, ложе смерті!
Ти василіска викинула в світ,
Чий погляд неминуче убиває.
Стенлі
(до леді Анни)
Ходім, міледі, треба поспішати.
Леді Анна Із нехіттю великою я йду.
О, дав би бог, щоб золотий обруч
Обняв чоло мені жарким залізом
І мозок мій спалив! Щоб мирували
Мене отрутою! Щоб я й померла,
Не чувши криків: "Слава королеві!"
Єлизавета Йди, бідна, йди,— твоїй не заздрю славі.
Не клич біди собі, щоб нас утішить.
Леді Анна Не клич? Я йшла за Генріховим гробом,
Як муж теперішній прийшов до мене.
Не змив ще з рук він ангельської крові
Того, хто першим мужем був мені,
й святої крові мученика-батька,
Чию труну тоді я проводжала,-
Тоді ще Річардові просто в вічі
Сказала я: "Будь проклятий, зробив
Стару вдову ти з мене, молодої!
Оженишся — хай сум з тобою ляже
І хай жона (як знайдеться безумна)
Нещасніша в житті з тобою буде,
Ніж я від смерті мужа дорогого!"
Не встигла я прокльонів повторити,
Як швидко він медовими словами
Моє жіноче серце полонив,
І власний мій прокляття упав на мене,
й очам моїм нема вже відпочинку.

Снів золотих цілющої роси
Я в ліжку Річарда й на мить не знала,-
Від снів його кошмарних прокидалась.
Ненавидить мене він, бо дочка я
Уоріка — мене він скоро кинеї
Єлизавета Прощай, сердешна! Жаль мені тебе.
Леді Анна Не менше й я журюсь за вас душею.
Дорсет Прощай! Як сумно славу ти стрічаєш!
Леді Анна Прощай, нещасний,— з нею ти розстався!
Герцогиня
(до Дорсета)
Пливи ж до Річмонда, щаслива путь!
(До леді Анни)
Ти йди до Річарда, твій захист — небо.
(До королеви Єлизавети)
Ти в храм іди — і знайдеш там утіху.
А я — в могилу, там мій мир і спокій.
Вісімдесят я років прожила;
Година щастя — тиждень горя й зла.
Єлизавета Заждіть, ще раз на Тауер погляньмо.
Каміння давне, пожалій маляток,
Що заздрість у твоїх сховала мурах!
Тверда колиско для діток маленьких,
Товаришу хмурний, сувора нянько,-
Май ласку до діток моїх безвинних!
Безумний біль від стін несу камінних!
Виходять.
СЦЕНА 2
Тронний зал у королівському палаці.
Входять Р і ч а р д у королівському вбранні, з короною на голові, Б є к і н г є м,
К в т с б і, паж та Інші.
Річард Всі відійдіть. Мій брате Бекінгеме!
Бекінгем Я тут, мій володарю!
Річард Дай руку.

(Сідає на трон)
Лиш порадами твоїми
І поміччю сів королем тут Річард.
Чи то на день лише ця слава нам,
Чи довше будем тішитися нею?
Бекінгем Вона жива — і житиме довічне!
Річард Ах, Бекінгеме, випробую нині,
Як на бруску, чи з золота ти справді.
Живий Едвард маленький. Зрозумів ти?
Бекінгем Наказуйте,, владарю.
Річард Кажу я — хочу бути королем.
Бекінгем Та ви ж коррль, державне мій преславний.
Річард Ха! Я король? Але ж Едвард живий!
Бекінгем Так, володарю.
Річард Висновок немилий —
Що житиме Едвард. "Так, володарю!"
Не був, мій братику, ти дурнем досі.
Сказать ясніше? Хочу, щоб умерли
Байстрята ці й щоб сталось це негайно.
То як? Відразу й коротко кажи.
Бекінгем Як королю завгодно, так і буде.
Річард Так, так! Але чого ти наче з криги?
Кажи, ти згоден, щоб вони умерли?
Бекінгем Перепочити дайте хоч хвилину,
Раніше ніж упевнено сказати.
Вам зараз дам я відповідь свою.
(Виходить-)
Кетсбі
(тихо, до одного з присутніх)
Король у гніві. Глянь, кусає губи!
Річард
(сходячи з трону)
Багато краще з дурнем міднолобим,
З хлопчиськом нерозважним розмовляти,
Ніж з тим, хто пильно дивиться на тебе.

Обачним став чванливий Бекінгем.
Гей, паж!
Паж Я тут, мілорде!
Річард Не знаєш ти, хто міг би спокуситись
За золото на вбивство потаємне?
Паж Є невдоволений один з дворян,
Чий гаманець не в згоді з гордим духом.
На що завгодно золото намовить
Його раніш від двадцяти промовців.
Річард Як прізвище його?
Паж Він зветься Тіррел.
Річард А, трохи знаю. Йди поклич його.
Паж виходить
Занадто спритний, хитрий Бекінгем
Вже більш моїм повірником не буде.
Зі мною довго він ішов невтомно,
Тепер спочити хоче? Що ж, гаразд.
Входить С т є н л і.
Ну, лорде Стенлі? Що нового чути?
Стенлі Я чув, дєржавче мій,
Що втік маркіз наш Дорсет тайкома
И до Річмонда за морем приєднався.
(Відходить убік)
Річард Стань ближче, Кетсбі. Розпусти чутки,
Що королева Анна тяжко хвора,
Я ж дам наказ міцніш її тримати.
Та підшукай кого з дрібних дворян,
Щоб одружити з Кларенса дочкою;
Хлоп'я ж — дурне, я не боюсь його.
Ти що,-заснув? Кажу я, шир чутки.
Що при смерті моя дружина Анна.
Жвавіше дій: у зародку важливо
Надії вбити, що могли б пошкодить.
КеТСбі ВИХОДИТЬ.
Я з братовою одружусь дочкою:

Без цього трон мій — мов з ламкого скла.
Братів убити й на сестрі женитись?
Непевна путь! Та я загруз в крові,
.1 кожен гріх веде гріхи нові.
Сліз жалості мої не знають очі.
Вертається паж, із ним Тіррел.
Ти звешся Тіррел?
Тіррел Джеме Тіррел, ваш покірливий підданець.
Річард Чи справді так? ,
Тіррел Мілорде, перевірте.
Річард Ти друга зважишся мого убити?
Тіррел Готов, та краще — двох би ворогів.
Річард То й добре. Є два люті вороги;
Нема від них ні сну, ні супокою.
Тож, Тірреле, візьмися ти за них —
За тих байстрят, що в Тауері нині.
Тіррел Звеліть мене до них лиш допустити,
І я звільню вас від того страху.
Річард Твої слова — як музика. Стань ближче,
Перепустку візьми. Схилися вухом...
(Шепоче йому на вухо)
Й нічого більше. Скажеш, що готово,-
Я полюблю і вирізню тебе.
Тіррел Все виконаю враз.
(Виходить)
Входить Б с к і н г є м.
Бекінгем Мілорде, я обміркував наказ,
Що ви його дали мені недавно.
Річард Облишмо це. До Річмонда втік Дорсет.
Бекінгем Я чув про це, мілорде.
Річард Він пасинок вам, Стенлі,— стережіться!
Бекінгем Обіцяного я прошу, мілорде,-
За нього честю поручились ви.
Мені у володіння обіцяли
Ви графство Герефорд з усім майном.

Річард
(до Стенлі)
Пильнуйте жінки, Стенлі,— за зв'язок
Цей з Річмондом самі відповісте.
Бекінгем То як, мілорде, із моїм проханням?
Річард Пригадую, пророчив Генріх Шостий,
Що буде Річмонд нашим королем,-
Тоді був Річмонд хлопцем вередливим.
А королем... хто знає...
Бекінгем Мій владарю!
Річард Чому ж пророк в той самий час мені
Не провістив, що я його уб'ю?
Бекінгем Мілорде, графство обіцяли ви...
Річард Ах, Річмонд! В Ексетері був якось я,
І мер люб'язно показав мені
Тамтешній замок і назвав Ружмоном.
Здригнувсь я — напророчив бард мені
Життя недовге, як побачу Річмонд.
Бекінгем Мій володарю...
Річард Га? Котра година?
Бекінгем Насмілюсь я, мілорде, нагадати
Про обіцянку вашу.
Річард Котра година?
Бекінгем Битиме десяту.
Річард Гаразд, хай б'є.
Бекінгем Чому, "хай б'є", мілорде?
Річард Тому, що ти, як дурень, вибиваєш
Твоїх прохань і дум моїх години.
Не в настрої я нині дарувати.
Бекінгем Тоді скажіть відверто — так чи ні.
Річард Не заважай. Не в настрої я нині.
Виходять усі, крім Бекінгема.
Бекінгем Ах, то презирством платить він за вірність?
На це я королем його зробив?
Згадай про Гастінгса,— в Брекнок мерщій.

Щоб цілій бути голові твоїй!
(Виходить)
СЦЕНА 3
Там же.
Входить Тіррел.
Тіррел Нечуваний, кривавий стався злочин,
Жахливе, наймерзенніше убивство,
Яким наш край ще досі не грішив.
Дайтон і Форрест, що купив їх я
До праці в бойні цій немилосердній,
Ці два негідники, пси кровожерні,
Мов двоє тих дітей, ридали з жалю,
Про їх печальну повідавши смерть.
"Так,— мовить Дайтон,-дітоньки лежали..."
"Так,— Форрест перебив,— пообнімались
Безвинними, як з мармуру, руками;
Мов на однім стеблі чотири ружі
В красі весни, їх губи цілувались;
Лежав на їх подушці молитовник —
Побачивши його, я завагався,
Але диявол..."— і негідник змовк,
А Дайтон далі вів: "Ми задушили
Ці ніжні, найпрекрасніші істоти,
Що кращих з дня творіння не було".
У муках совісті і каяття
Вони замовкли, я ж пішов цю вістку
Кривавому віднести королю.
Ось він іде. .
Входить король Річард.
Вітаю вас, владарю!
Річард А, любий Тіррел! Ощасливиш вістю?
Тіррел Якщо дорученого виконання
Вас ощасливить, то щасливі будьте,-
Я все зробив.
Річард Ти бачив їхні Трупи?

Тіррел Так, бачив.
Річард І зарив їх, 'славний Тіррел?
Тіррел Священик Тауера поховав їх,
А Де,-'сказати правду, я не знаю.
Річард Приходь же, Тірреле, десь по вечері,
Про їхню смерть докладніше розкажеш.
Тим часом поміркуй про нагороду —
Твоє бажання виконаю я.
Прощай же. . .
Тіррел Низько кланяюсь, мілорде!
(Виходить)
Річард Син Кларенса вже під замком у мене;
Дочку віддав я за якогось злидня;
Едварда діти — в лоні Авраама.
Дружина Анна з світом попрощалась.
Я знаю, Річмонд має на меті
Едвардову дочку Єлизавету,
Щрб шлюбом з цею досягти корони,-
Але ж я й сам жених їй хоч/куди!
ВХОДИТЬ : Р Є Т К Л і ф.
Рєткліф Владарю мій!
Річард Лиху чи добру вість несеш так шпарко?
Рєткліф Лиху, на жаль. До Річмонда утік
Мортон; з загоном сміливих валлійців
йде Бекінгем, і війська все росте.
Річард З ілійцем Річмонд більш мене турбує,
Ніж Бекінгем з розбійницьким набродом.
Вперед! Я знаю, роздум — полохливий,
Лінивий раб повільності тупої,
А з нею слимаком повзе безсилля.
Хай гнівна швидкість, мов крилатий грім,
Мчить вісником — Меркурієм моїм!
Збирай війська! Мій щит-порадник мій.
Не гаймо часу, ворог кличе в бій!
Виходять.

СІІЕ Н А 4
Там же. Перед палацом.
Входить королева' Маргарита.
Маргарита Так, щастя їхнє вже перезріває
І падає в гноїсту пащу смерті.
Я в цих околицях-ховалась мудро,
Чекаючи падіння ворогів,-
І от я свідок засновку страшного.
До Франції поїду я в надії, .
Що й висновок гірким і чорним буде.
Ховайсь, нещасна Маргарито! Хто це?
(Відходить убік)
.Входять королева Єлизавета і герцогиня йоркська.
Єлизавета О любі дітоньки мої! О бідні принци!
О нерозквітлі квіти запашні!
Як Ще в повітрі ніжні ваші душі
І вічних ще нема у них осель,
Почуйте матері гіркі ридання!
Маргарита
(вбік)
Злетіть до неї, мовте: кров за кров,
Ваш світлий ранок ніч укрила знов.
Герцогиня Нещасть удари голос мій розбили,
Німий від зойків, мертвий мій язик.
Едвард Плантагенет, навіщо вмер ти?
Маргарита
(вбік)
Плантагенет Плантагенета вбив,
Едвард Едварду смертний борг сплатив.
Єлизавета Навіщо, боже, ти ягнят безвинних
Забув і в пащу вовкові їх кинув?
Невже ти спав, страшних не бачив дій?
Маргарита
(вбік))
І як поліг мій син та Генріх мій?

Герцогиня Життя змертвіле, зір сліпий, примаро,
Тлін, вийнятий з могили, сором світу,
Скорботний лист, літопис днів томливих,-
Мир на своїй землі відчуй законній,
Що беззаконно кров пила безвинну.
(Сідає на землю)
Єлизавета Якби ти, земле, не оселю смутку,
Могилу швидше нам дала,— себе я
В тобі зарила б, не сиділа б тут.
У кого більше є причин ридати?
(Сідає на землю)
Маргарита
(виходячи наперед)
Якщо поважніша стара скорбота,
То дайте шану старшинства мені
И мого ви горя знайте перевагу.
(Сідає поруч з ними)
Якщо в скорботі можна поєднатись,
То розкажіть свій жаль, а я вам — свій.
Едвард був син мій — Річард його вбив;
Був муж у мене — Річард його вбив;
Едвард був син твій — Річард його вбив;
Був Річард син твій — Річард його вбив.
Герцогиня
(до Маргарити)
І в мене Річард був — його ти вбила,
Був Ретленд — помогла його ти вбити.
Маргарита Був Кларенс в тебе — Річард його вбив.
Із лігва надр твоїх на світ цей виповз
Пекельний пес, що смертю зацькував нас.
Ще без очей, уже він зуби мав,
Щоб загризать ягнят і кров їх ссати.
Створіння божого мерзотний згубник,
Що над слізьми і стогоном царює,
Тиран, яких ще світ не знав, з утроби

Твоєї вийшов, щоб загнать нас в землю.
О праведний, о правосудний боже,
Я дякую, що цей жадливий пес
Плід лона матернього пожирає,
Щоб плач її з риданням інших злився!
Герцогиня Не радуйсь горю, Генріха дружино,-
Бог свідок, сльози я й над ним лила.
Маргарита Терпіння май: голодна я на помсту,
І от тепер я нею вдовольняюсь,
Вмер твій Едвард, що вбив мого Едварда,
Вмер ще один Едвард — теж за мого;
Иорк юний — лиш додаток, їх обох
Не досить, щоб мою покрити втрату.
Вмер Кларенс твій, що вбив мого Едварда,
І глядачі жахливої вистави —
Розпусний Гастінгс, Ріверс, Воган, Грей —
В могилах задихнулись передчасних.
А Річард, чорний з пекла гість,— живий;
Немов гендляр, скуповує він душі
І.в пекло шле їх. Але скоро, скоро
И безжальному нежалісний кінець.
Земля розверзлась, і палає пекло,
Святі благають, демони ревуть,
Щоб швидше був із світу він узятий.
О боже, викресли його з життя,
Щоб я сказать діждалась: "Здох собака!"
Єлизавета О, віщувала ти, що час настане —
Я попрошу й тебе клясти зі мною
Горбату жабу, павука гладкого.
Маргарита Владаркою мальованою звала
Колись тебе я, відблиском порожнім
Моєї величі, блідою тінню,
Прологом радісним страшної драми.
Ти піднеслася, щоб ще нижче впасти;
Лише для глуму мала ти дітей;

Ти — тільки сон про те, чим ти була,
Значок барвистий — ціль для стріл разючих,
Лиш бульбашка, лиш вивіска величчя
І королева тільки на кону.
Де чоловік твій? Де брати й сини?
Де радощі твої? Хто на колінах
Кричить: "Спаси, о боже, королеву!"?
Де зігнуті улесливістю пери?
Де юрми ті, що бігли за тобою?
Згадай усе і глянь, хто ти тепер.
Не жінка в щасті, а вдова журлива;
Не радісна, а безутішна мати;
Не милуєш, а милості благаєш;
Ти не вінцем увінчана, а терням;
Не з мене ти, а я глузую з тебе;
Не ми тебе, а нас боїшся ти;
Ніхто твоїм наказам не кориться.
Це долі колесо вже повернулось
І кинуло тебе на здобич часу,
Лиш спогад про минуле залишивши,
Щоб мучилась ти більше тим, що є.
Ти відібрала трон мій, то чому ж
Не взяти й горя справедливу частку?
Лиш пів-ярма мого на гордій шиї
Несла ти досі, а віднині візьмеш
Весь мій тягар з утомлених плечей.
Прощай же, королево горя й лиха!
В путі зі мною — бід англійських втіха.
Єлизавета В прокльонах ти досвідчена,— стривай же,
Навчи й мене, як ворогів клясти.
Маргарита Сну втримуйся вночі і постуй вдень,
Живу журбу порівнюй з мертвим щастям;
В уяві збільш дітей твоїх красу
й огидливість того, хто їх убив.
Тим гірший злодій, чим дорожчі втрати,-

Це згадуй і навчишся проклинати.
Єлизавета Слова мої тупі. О, нагостри їх!
Маргарита їх горе вигострить, як і мої!
(Виходить)
Герцогиня Навіщо у нещасті велемовність?
Єлизавета Заступники страждання безтілесні
І радощів летючі спадкоємці —
, Слова, промовці злигоднів убогі!
Дам волю їм,--. хоч кволі ті слова,
Від них у грудях серце ожива.
Герцогиня Як так, то розв'яжи уста,— диханням
Докорів злих мого задушим сина,
Що задушив дітей твоїх, проклятий.
Сурмлять! То не скупися ж на прокльони:
Входить, під звуки сурм І барабанів, к о р о л ь Р"і ч а р д із почтом.
Річард Хто шлях загородив мені в поході?
Герцогиня Та, що могла твій шлях загородити
До лютих, гаде,-злочинів твоїх,
Тебе в своїй утробі задушивши.
Єлизавета Ти золотим вінцем прикрив чоло,
Де б. мусило тавро, по праву бути,-
Здобув корону ти убивством принца,
Синів, братів моїх страшною смертю.
Скажи, злий рабе, діти де мої?
Герцогиня Ти жаба, жаба ти! Де брат твій Кларенс?
І Нед Плантагенет, його дитя?
Єлизавета Де благородний Ріверс, Врган, Грей?
Герцогиня Де чесний Гастінгс?
Річард Сурміть у сурми! Бийте в барабани!
Не чує небо хай бабів сварливих,
Що божого помазаника лають.
Сурміть, кажу.
Сурми і барабани.
А ви поводьтесь чемно
І терпеливо,— лемент цей відразу

Я гомоном військовим заглушу.
Герцогиня Чи син ти мій? ..:
Річард Так-слава богу, батькові та вам!
Герцогиня Отож терпи мій гнів нетерпеливий.
Річард На вашу милість вдачею я схожий:
Докорів стерпіти не можу я..
Герцогиня О, дай сказать...
Річард Я слухати не буду.
Герцогиня Ласкава й лагідна то буде мори.
Річард И коротка, матінко,-— я поспішаю.
Герцогиня Ти поспішаєш? Бачить бог, на тебе
Я мала час чекати в смертних муках.
Річард Та народився я — і припинив їх.
Герцогиня Як ти родивсь,— клянусь хрестом святим.-
Земля нам пеклом стала навісним.
Важкий тягар — народження твоє.
Дитям ти впертим був і вередливим,
Злий, дикий, навіжений — школярем;
В юнацтві став нестримний і зухвалий;
Змужнівши — хитрий, гордий, кровожерний,
Підступний в ласці і в злобі ласкавий.
Чи можеш ти назвати хоч годину,
Коли собою втішив ти мене?
Річард Та ні, хіба лише "годину Гемфрі",
Як снідали без мене, ваша милість.
Якщо ж не милий вашим я очам,
Дозвольте йти в похід, щоб вас не сердить.
Гей, барабани!
Герцогиня Вислухай мене!
Річард Ви надто в'їдливі.
Герцогиня Одно лиш слово —
І більше не почуєш ти мене.
Річард Ну!
Герцогиня Чи вмреш ти божим праведним призводом
І не повернешся вже переможцем,

Чи я помру від старості і горя,
А не побачу більше я тебе.
Носи з собою мій прокльон найтяжчий;
В день бою хай він більш тебе утомить,
Ніж обладунок весь, що на тобі.
На боці ворогів — мої молитви!
Дітей Едвардових маленькі душі
Дадуть натхнення ворогам твоїм,
їм успіх провістять і перемогу.
В крові ти жив — в крові й кінець тобі;
Ти жив ганьбою — і помреш в ганьбі.
(Виходить)
Єлизавета Хоч більш підстав, та менш уміння в мене
Тебе клясти. Скажу лише "амінь"!
(Хоче йти)
Річард Заждіть, я маю з вами говорити.
Єлизавета Не маю королевичів я більше
Тобі для плахи, Річарде, а дочок
Не скорбний трон — ждуть келії чернечі.
Вже хоч на їх життя не зазіхай.
Річард Зросла у вас дочка Єлизавета —
Безвинна, гожа, царствено граційна.
Єлизавета й тому на смерть піде? О, дай їй жити!
Зганьблю я честь їй, знівечу красу,
Признаюсь, ніби зрадила я мужу,
Накину їй неслави покривало,
Щоб їй кривавої уникнуть смерті.
Скажу я, що Едвард не батько їй.
Річард Ні, не ганьбіть її, в ній кров владарська.
Єлизавета Всього зречусь, щоб врятувать життя їй.
Річард Високий рід — їй краща охорона.
Єлизавета Але ж брати її за це померли.
Річард То їх зоря була до них ворожа.
Єлизавета Ні, їх життя злим друзям заважало.
Річард Ніхто веління долі не уникне.

Єлизавета Так, якщо доля та є ваша світлість,
Моїх дітей спіткала б краща смерть
Якби дав бог життя тобі інакше.
Річард Так мовите ви, наче я убив їх!
Єлизавета Це ж дядько небожів позбавив щастя,'
Рідні, свободи, влади і життя.
Чия б рука не пройняла серця їх,
Твій розум нею потай керував.
Це ж ти убивць тупий, іржавий ніж
Об серце вигострив своє камінне
І в груди спрямував моїм ягнятам.
Якби від звички біль не слабнув лютий,
Діток я б не згадала, поки в вічі
Тобі не вп'ялась нігтів якорями
І поки в безнадійній бухті смерті,
Як човен без керма й вітрил, ущент
Об тебе, мов об скелю, не розбилась.
Річард Так, як собі я успіху бажаю
В тяжких походах і кривавих війнах,
Так щиро вам і рідним вашим хочу
Добра я більше, ніж накоїв лиха.
Єлизавета Що доброго заховано ще в небі, ;
Щоб на добро відкрилося мені?
Річард Підвищення дітей, міледі, ваших.
Єлизавета На ешафот, щоб голови покласти?
Річард На висоту величності і шани,
До! крайніх верховин земної слави.
Єлизавета Облещуй байкою мою печаль!
Скажи, якою гідністю і станом
Моїх дітей ти можеш наділити?
Річард Усе, що маю, і себе самого
Твоїй дитині ладен я віддати,
Аби ти в Леті гнівної душі
Сумні втопила спогади про кривду,
Що я тобі неначе заподіяв.

Єлизавета Коротше говори, бо охолоне
Твоя ласкавість від таких розмов.
Річард Знай, я дочку твою люблю душею.
Єлизавета Такі думки і в матері в душі.
Річард Що думаєте ви?
Єлизавета Що ти дочку мою душею любиш,
Як від душі любив її братів.
І я всім серцем дякую тобі..
Річард Не перекручуй слів моїх поквапно.
Кажу я, що люблю твою дочку
Й дам сан англійської їй королеви,
Єлизавета Гаразд, хто ж буде в неї королем?
Річард Хто сан їй королеви дасть,— хто ж інший?
Єлизавета Що? Ти?
Річард Авжеж. А ви якої думки?
Єлизавета А як ти будеш свататись?
Річард Навчіть,-
Ви краще вдачу знаєте її.
Єлизавета Ти хочеш, щоб навчила я?
Річард Всім серцем.
Єлизавета З тим, хто братів її убив, пошли їй
Два серця їх криваві, нарізьбивши:
"Едвард" і "йорк". Вона> мабуть, заплаче,-
Ти ж дай їй хусточку,— як Маргарита
Дала твоєму батькові, в крові
Малого Ретленда її змочивши.
Скажи — напоєна багряним соком
Вона від тіл братів її убитих;
Хай витре нею сльози на очах.
Як цим не викличеш її любові,
Пошли їй список дій твоїх достойних;
Скажи, що дядька Кларенса ти вбив,
І дядька Ріверса, і задля неї
Послав на той світ добру тітку Анну.
Річард Ви, певне, смієтеся: це не спосіб

Дочку привабить.
Єлизавета Іншого нема,
Не можеш-бо свій образ ти змінити
Й не бути Річардом, що все те скоїв.
Річард Скажи: це все через любов до неї.
Єлизавета Ні, лиш зненавидить вона тебеч
Твою любов ціною крові мавши.
Річард Що зроблено, того вже не вернути.
Не раз помилки допускають люди,
Щоб гірко потім каятися в них.
Корони я синів позбавив ваших —
Дочці її вертаю з каяттям.
Плід вашої утроби погубив я,
Та оживлю його в нових нащадках
Від мене і від вашої дочки.
Ім'я бабусі для дітей не менше,
Ніж матері улюблене ім'я:
Це не ваші діти, хоч коліном нижчі,
Плід вашого кохання, ваша кров,-
Лиш та за вас потерпить ніч стогнання,
За кого мук раніш зазнали ви.
Були вам діти замолоду горем,
Мої ж,утіху в старості дадуть.
Утратили ви сина :— короля,
Та цим дочку придбали — королеву.
Всього я вам не можу повернути,-
Прийміть же те, що можу дати я.
З душею трепетною син ваш Дорсет
Бентежно десь блукає в чужині —
Цей щасний шлюб його додому верне,
Звання високі дасть, велику шану;
Король, муж вашої дочки ясної,
Звать буде братом запросто його,
І матір'ю вас зватиме король,
І вся часу скорботного руїна

Подвійним стане щастям і багатством.
О, ми багато світлих днів побачим,
І сльози, що колись ви пролили,
Для вас обернуться у східні перли,
Зросте їх цінність у десятки раз,
На час помножена й відсотки щастя.
Ідіть, матусю, до дочки своєї,
Свій досвід їй вдихніть в несмілість юну,
Слух до палких признань їй підготуйте,
Вселіть їй в ніжне серце злотий пломінь
Мрій честолюбних; про безмовну радість
Годин утіх подружніх розкажіть.
Коли ж бунтівника я покараю,
Нікчемного, дурного Бекінгема,
Й з вінцем звитяги повернусь, возляже
Твоя дочка на ложі переможця,-
їй передам я всю звитяги здобич,
Як Цезарю, що Цезаря здолав!
Єлизавета Як краще їй сказати? Батьків брат
Хотів би мужем стати їй? Чи дядько?
Чи той, хто вбив дядьків її й братів?
З яким ім'ям представить їй тебе,
Щоб бог, закон, її любов і честь
Тебе вподобати не боронили?
Річард Скажи: мир Англії в єднанні нашім.
Єлизавета В тяжкій війні вона цей мир здобуде.
Річард Скажи: король їй не велить, а просить.
Єлизавета Та цар усіх царів забороняє.
Річард Сан королеви жде її величний.
Єлизавета Щоб, як і мати, плакати над ним.
Річард Скажи, що буду вік її любити.
Єлизавета Чи довго ж той тривати має вік?
Річард Аж до останку днів її щасливих.
Єлизавета Чи довго ж дні оті щасливі будуть?
Річард Як небо і природа це дозволять.

Єлизавета Як пеклу й Річардові заманеться.
Річард Скажи, я не владар їй, а підданець.
Єлизавета Та їй, підданій, влада ця огидна.
Річард Мені на поміч станьте красномовно.
Єлизавета Розмова чесна й проста вплине краще.
Річард То просто про любов мою скажіть їй.
Єлизавета Але безчесно й просто — це брутально.
Річард Пусті й нікчемні ваші міркування.
Єлизавета О ні, глибокі й вірні, як в могилах
Лежать мої глибоко й вірно діти.
Річард Цих не торкайте струн — це все минуло.
Єлизавета Не можу — поки струни серця луснуть.
Річард Святим Георгом, орденом Підв'язки,
Вінцем...
Єлизавета Зганьбив ти їх, а третє вкрав.
Річард Клянусь...
Єлизавета Нічим! Нема для тебе клятв!
Зневажив честь Георга ти святого,
Сплямив ти рицарський Підв'язки орден,
Крадіжкою знеславив і корону.
Як хочеш, щоб повірили Тобі,
Клянися тим, чого ще не зневажив!
Річард Клянусь я світом...
Єлизавета Кривд твоїх він повен.
Річард Днем смерті батька.
Єлизавета Ти й його збезчестив.
Річард Самим собою...
Єлизавета І себе зганьбив ти.
Річард Ну, богом...
Єлизавета Бога ти найбільш образив.
Якби боявся клятву ти зламати,
То не розбив би згоди, що заклав
Король — твій брат, братів моїх не вбив би.
Якби зламати клятву ти боявся,
То не твоє чоло — мойого сина

Чоло метал державний увінчав би,-
І принци ті б жили, що ти їх кинув
На спільне ложе тліну, віроломно
В поживу їх віддавши хробакам.
Чим поклянешся ти?
Річард Своїм майбутнім.
Єлизавета Минулим ти й майбутнє опоганив.
О, скільки сліз я ще пролити маю,
Щоб змити біль твоїх колишніх кривд!
Батьків, що вбив ти, дітям безпритульним
Сліз і до старості не осушити.
Батькам, чиїх дітей зарізав ти,
До старості сухим бадиллям скніти.
Ні, не клянись майбутнім, бо ж воно
Твоїм злочинством зганьблене давно.
Річард Клянусь — так само каюсь; як удачі
Я прагну в збройній з ворогом борнії
Хай сам себе я погублю! Хай небо
Мене щасливої позбавить долі!
Хай світла день не дасть, а ніч — спокою!
Хай зорі проти дій моїх повстануть,
Якщо всім серцем, помислом святим,
Побожно й непорочно не люблю я
Твоєї гожої дочки-принцеси!
У ній все щастя — і моє, й твоє,
Без неї ж — і мене, й тебе, й весь край,
її саму й багато душ хрещених
Жде горе, смерть, загибель і руїна.
Лиш наш союз це може відвернути, ..
Лиш він це і повинен відвернути.
Тож, люба матінко,— так маю звать вас,-
Моїм повірником у неї будьте.
Скажіть, чим буду я,-г— не чим я був;
Не що я заслужив, що заслужу я;
Часу й держави поясніть потреби,

В великій справі гнівний шал відкиньте.
Єлизавета Невже піддамсь диявольській спокусі?
Річард Що ж, як диявол спокуша на добре.
Єлизавета І щоб для себе я себе забула?
Річард А що ж, як пам'ять ваша вам же й шкодить.
Єлизавета Але ж ти вбив моїх дітей.
Річард У лоні
Дочки я вашої їх поховаю,
Й відродяться вони з цього гнізда
Самі собою, вам на втіху й радість.
Єлизавета І мушу я дочку на це схилити?
Річард Вас матір'ю щасливою це зробить.
Єлизавета Я йду. Листа пришліте якнайшвидше —
Я сповіщу вам відповідь її.
Річард Прощайте! Віднесіть їй мій цілунок.
Королева Єлизавета виходить.
Здалась-таки дурна й нестала жінка!
Швидко входить Ретклiф, за ним К є т с б 1.
Ну що, які новини?
Ретклiф До західного берега, владарю,
Підплив потужний флот; туди біжать
Непевних, ненадійних друзів юрми —
Без зброї, не щоб ворога відбити.
Гадають, ніби Річмонд флот привів
І жде, вітрила склавши, допомоги,
Що Бекінгем для висадки подасть.
Річард Скоріш гінця до Норфолка! Скачи
Ти, Ретклiфе, чи Кетсбі. Де він?
Кетсбі Тут я,
Мілорде.
Річард Тож до герцога, мій Кетсбі!
Кетсбі Лечу, державче мій, лечу стрілою.
Річард Ти ж, Ретклiфе, до Солсбері спіши.
Приїдеш, то...
(До Кетсбі)

Чого стоїш, ледащо?
Чому не їдеш, телепню недбалий?
Кетсбі Прошу величність вашу об'явити,
Що герцогу сказати я повинен.
Річард Ах, правда, любий Кетсбі. Передай,
Щоб якнайбільше війська він зібрав
І мчав би з ним у Солсбері до мене.
Кетсбі Спішу.
(Виходить)
Ретклiф Що в Солсбері робить мені, мілорде?
Річард Чого ж тобі, як сам туди я їду?
Ретклiф Мене, мілорде, ви туди послали.
Річард Я передумав.
Входить С т є н л і.
Стенлі, ЩО нового?
Стенлі Новин — ні добрих, щоб мілорда втішить,
Ні злих нема, щоб я сказать не смів.
Річард Оце так загадка — ні злих, ні добрих.
Ліж стільки миль кружляти наоколо,
Не краще все сказати напростець?
Ще раз: які новини?
Стенлі Річмонд — в морі.
Річард Бодай би в тому морі він втопився,
Цей ренегат лякливий! Що ж він робить?
Стенлі Не знаю, володарю, та, здається...
Річард Ну, що ж здається?
Стенлі Що Дорсет, Бекінгем і Мортон кличуть
його корони Англії шукати.
Річард Хіба мій трон спустів? Чи випав меч?
Чи вмер король? Чи влада занепала?
Чи не нащадок Йорка тут король?
Чи інший є, крім нас, нащадок Йорка?
Скажи, чого ж це він у море вийшов?
Стенлі Не знаю інших я причин, державче.
Річард Щоб стати вашим королем, іде він.

Чого іде валлієць, ти не знаєш?
Боюсь, що зрадиш ти й втечеш до нього.
Стенлі Даремна ця підозра, володарю!
Річард То де ж твої війська, щоб їх відбити?
Де ленники твої? Де вірні слуги?
Чи не втекли на захід — помагати
Бунтівникам у висадці на берег?
Стенлі На півночі мої, владарю, друзі.
Річард Холодні друзі! Нащо північ їм —
На заході нам служба їх потрібна.
Стенлі їм не було наказу, мій державче.
Як відпустити зволите мене,
Зберу я друзів і зустріну вас
Там, де величність ваша побажає.
Річард А, хочеш ти до Річмонда податись!
Не вірю я тобі.
Стенлі Владарю мій,
Мене підозрювать нема причини.
Ні, зрадником не був я і не буду.
Річард То йди, збирай війська. А син твій Джордж
Лишиться тут. Будь в вірності міцний,
Щоб міцно голова його трималась.
Стенлі Чиніть з ним так, як доведу я вірність.
(Виходить)
Входить 1-й гонець.
1-й гонець Державче милостивий, з Девоншіру
Від друзів вірних звістку я привіз:
Сер Едвард Кортні й старший брат його,
Ексетерський єпископ гордовитий,
З юрбою спільників повстали збройно.
Входить 2-й гонець.
2-й гонець Владарю, в Кенті Гілдфорди повстали,
Й весь час нові до них надходять юрми
Бунтівників, і сили їх ростуть.
Входить 3-й гонець.

3-й гонець Державче мій, загони Бекінгема...
Річард Геть, сич! Не досить вже пісень про смерть?
(Б'є його)
Так, так тобі,— принось новини кращі!
3-й гонець
(упавши навколішки)
Приніс величності я вашій звістку,
Що зливами і повіддю страшною
Понищено загони Бекінгема.
Втекти він сам устиг, але куди —
Ніхто не знає.
Річард О, пробач мені!
Ось гаманець мій: хай синці загоїть.
Чи оголошено вже нагороду
Тому, хто зрадника сюди приставить?
3-й гонець
(устаючи)
Скрізь оголошено, державче мій.
Входить 4-й гонець.
4-й гонець Є чутка, володарю, що в Иоркшірі
Лорд Дорсет, Томас Ловел збунтувались.
Та інша вість величність вашу втішить:
Розбила буря флот бретонський; Річмонд
На берег Дорсетширу човен вислав
Загони розпитати прибережні —
Чи спільники вони йому, чи ні.
Вони відповіли, що Бекінгем
Послав до нього їх; він не повірив, ~^_^
Підняв вітрила й рушив на Бретань,
Річард В похід, в похід! Готова наша зброя —
Як не для бою з ворогом-чужинцем,
То щоб своїх розбить бунтівників!
Входить К є т с б і.
Кетсбі Владарю мій, схопили Бекінгема.
Це добра вість, та й гіршу я повинен

Доповісти: при Мілфорді на берег
З могутнім військом висадився Річмонд.
Річард Скоріше-в Солсбері! За час розмов цих
Бій царський можна виграть чи програти!
Хай хтось мені доставить Бекінгема
У Солсбері, а решта'— всі за мною!
Сурми.
Всі виходять.
СЦЕНА 5
Кімната в домі лорда Стенлі.
Входять Стенлі і священик Крістофер
Е р с в і к.
Стенлі Скажи від мене Річмонду, сер Ерсвік,
Що вепр кривавий держить у хліві
Заручником мойого сина Джорджа.
Повстану я — то сина він скарає:
Лиш острах цей затримує мене.
Скажи, а де тепер державний Річмонд?
Ерсвік В Уельсі — в Пембруку чи в Гарфордвесті.
Стенлі А хто при ньому з іменитих лордів?
Ерсвік Сер Волтер Герберт, воїн славнозвісний,
: Сер Гілберт Толбот і сер Вільям Стенлі,
Лорд Оксфорд, грізний Пембрук, сер Джеме
Блент.
І Райс-ап-Томас із загоном війська,
Й багато ще ім'ям і ділом славних,-
І всі вони ведуть полки на Лондон,
Як боєм шлях не перепинять їм.
Стенлі То поспіши ж, вітай від мене лорда;
. ; З листа цього дізнається про все він.
(Віддає листа)
, Прощай,.
ІЧихППЇІТЬ-

ДІЯ ПЯТА

СЦЕНА 1

Солсбері. Відкрите місце.

Входять шериф Вілтшірський і варта з Бекінгемом, якого ведуть на страту.

Бекінгем Король не хоче говорить зі мною?

Шериф Ні, добрий лорде. Тож терплячі будьте.

Бекінгем Едварда діти, Гастінгс, Ріверс, Грей,
Святий король наш Генріх, принц Едвард,
І ви усі, що потайну загибель
Від чорної неправди прийняли!
Якщо смутні і гнівні ваші душі
З-над хмари бачать цю годину мстиву —
Радійте всі з загибелі моєї.
Йїо вартових)
є поминальний день сьогодні, друзі?

Шериф Так, сер.

Бекінгєм Днем судним став мені день поминальний!
В цей день за короля Едварда кликав
На себе кару я, якщо я зраджу
Його дітей чи рідних королеви;
В цей день на себе кликав я погибель
Від зради тих, кому найбільше вірив.
І поминальний день став днем відплати
Моїй пойнятій острахом душі.
Всевидець, із якого я знущався,
Облудні клятви обернув на мене
І дав те справді, що просив я в жарт.
Так вістрям він неправедних мечі
Спрямовує у їхні ж груди. Тяжко
Разять мене прокльони Маргарити.
"В день, як тобі він смутком пройме серце,
Згадай: пророчиця ти, Маргарито!"
Ходім же до ганебного стовпа;
За кривду — кривда, за ганьбу — ганьба!

Виходять.
СЦЕНА 2
Поле біля Темворта.
Входять з барабанним боєм і знаменами Річмонд, Оксфорд, сер Джеме Блент, сер Волтер Герберт та інші воєначальники з військами.
Річмонд Товариші по зброї, вірні друзі,
Що тиранії зле ярмо спізнали!
Не стрівши перешкод, ми безборонно
Дійшли до серця нашої вітчизни.
Дістав я від мого вітчима Стенлі
Листа, що нас бадьорістю повнить.
Кривавий вепр, зажерливий і хижий,
Що ниви й виноградники вам нищив,
Пив, як помиї, вашу теплу кров
І нутрощі з вас їв, немов з корита,-
Той вепр у центрі острова заліг,
Під Лестером, як стало нам відомо.
Від Темворта до нього день ходи.
Сміліш, хоробрі друзі, в ім'я бога.
Ще лиш один війни кривавий іспит —=
І ми, як жниво, вічний мир пожнем.
Оксфорд В серцях у нас — по тисячі мечів,
Щоб нелюда кривавого збороти.
Герберт До нас його переметнуться друзі.
Блент Не друзі то: ці друзі — через острах —
Від нього всі втечуть в тяжку хвилину.
Річмонд Тим краще нам. Вперед же, в ім'я бога!
Бистріш, надіє-ластівко, лети!
Дай кожному себе перерости.
Виходять.
СЦЕНА З
Босвортське поле.
Входять король Річард, озброєний, герцог Иорфолк, граф Серрі таіншізвійськами.

Річард На полі тут поставити намети!
Чого це, Серрі, ви такі хмурні?
Серрі Мій дух стократ світліший, ніж ,мій зір.
Річард Як, Норфолку...
Иорфолк Я тут, державче славний.
Річард Нам, Норфолку, ударів не уникнуть?
Норфолк І їм, і нам дістанеться чимало.
Річард Сюди — намет мій! Тут ночую нині.
Солдати починають напинати королівський намет.
А завтра де? Та чи не все одно!
Тих зрадників відома нам чисельність?
Норфолк їх щонайбільше тисяч шість чи сім.
Річард То, значить, ми від них утричі дужчі.
Та й короля ім'я — міцна твердиня,
А от у ворогів її нема.
Намет скоріш! Ходім огляньмо, лорди,
Які нам переваги дасть місцевість,
Досвідчених візьмім людей з собою.
Не гаймось, не лінуймося лишень,-
Важкий нам, лорди, буде завтра день!
Виходять.
Входять з другого краю поля Річмонд, сер Вільям Брендон, Оксфорд, сер Джеме Блент та інші лорди. С о л д а т и напинають намет Річмонду.
Річмонд У золоті лягло спочити сонце,
И вогнистий слід ясної колісниці
Віщує нам на завтра гожий день.
Сер Брендон, ви понесете мій прапор.
Ха,й подадуть паперу і чорнила.
В шатрі я план баталії накреслю
І визначу обов'язки вождів,
Між ними нашу рать розподіливши.
Ви, графе Оксфорд, ви, сер Вільям Брендон,
І ви, сер Терберт, тут на час лишіться.
Граф Пембрук зі своїм лишивсь полком.

Мій Бленте, побажайте на добраніч
Від мене графу й попросіть о другій
Годині ночі до мого шатра.
Не скажете, мій добрий капітане,
Де лорда Стенлі полк розташувався?
Блент Як кольору знамен його не сплутав
Я з іншими,— а певен я цього,-
То полк його на південь за півмилі
Стоїть від військ могутніх короля.
Річмонд Як знайдете, мій любий Бленте, спосіб
Без небезпеки з ним поговорити,
То віднесіть йому цей лист важливий.
Блент Клянусь життям, я виконаю все.
Хай бог пошле вам тихий сон, мілорде.
Річмонд Добраніч, Бленте мій. Ходім, панове,
Порадимось про завтрашні діла
В моїм шатрі,— тут холодно і вогко.
Всі входять до намету.
Підходять до королівського намету король Річард, Норфолк, Рет-
к л і ф, Кетсбі та і н ш і.
Річард Котра година?
Кетсбі Вже дев'яту било —
Вечері час.
Річард Вечеряти не буду.
Пришліть мені чорнила і паперу.
Чи зроблено зручнішим мій шолом?
І зброю до намету чи внесли?
Кетсбі Все зроблено, владарю, все готове.
Річард Мій добрий Норфолку, спіши на пост,
Пильнуй, постав надійних вартових.
Норфолк Іду, владарю.
Річард Мій Норфолку, встань з жайворонком завтра.
Норфолк За це ручуся я, владарю.
(Виходить)
Річард Кетсбі!

Кетсбі Я тут. . .
Річард Пошли гінця до Стенлі в полк
З наказом до схід сонця привести
Війська,— а ні, то юний Стенлі, Джордж,
В рів темний ночі вічної впаде.
Кетсбі виходить.
(До одного із слуг) . . ;
Налий мені вина. Подай світець.
На ранок Серрі білого всідлай.
Глянь, чи міцні, чи не важкі списи.
Ретклiфе!
Ретклiф Я тут.
Річард Хмурного бачив ти Нортемберленда?
Ретклiф Граф Томас Серрі й він аж до смеркання
Із полку в полк проходили по війську
І скрізь солдатам бадьорили дух.
Річард Ну, добре. Келих дай мені вина.
Щось я сьогодні духом невеселий.
І звичної бадьорості нема...
Приносять вино.
Постав його. Папір, чорнило є?
Ретклiф Ось тут.
Річард Прощай. Та варту перевір,
А на світанку прийдеш до намету —
Озброїтись поможеш. Ну, прощай.
Ретіуііф виходить.
Король Річард входить до свого намету й лягає спати.
До намету, де перебувають Річмонд, лорди та слуги, входить С т є н л і.
Стенлі Звитяга й мир шолом твій хай вінчають!
Річмонд Хай темна ніч утіхи всі свої
Подасть тобі, вітчиме благородний!
Скажи, як матінка моя кохана?
Стенлі Від неї я тебе благословляю,-
Все молиться за Річмонда вона.
Ну от і все. Минає час мовчання,

І рідшає на сході хмарна мла.
Тож коротко,— так вимагає час;
Готуй війська до бою на світанку
І долю дай свою на суд кривавий
Ударам смертозорої війни.
Як тільки зможу (та іще не зараз) —
Знайду лагоду й, піддуривши час,
Вам поможу в скрутну хвилину бою.
На бік твій прямо ще не можу стати,
Бо зараз же твій брат, тендітний Джордж,
На страту піде в батька на очах.
Прощай! Нам ніколи, та й небезпечно
Час гаять на запевнення любові,
На щирі бесіди, такі солодкі
Для друзів після довгої розлуки.
Бог дасть нам час на ці обряди дружби!
Ще раз прощай! Будь мужній і щасливий!
Річмонд Мілорди, проведіть вітчима в полк.
Хоч на душі тривожно, все ж засну я,
Щоб не наліг свинцевий сон на мене
Коли звитяжних буде треба крил.
Добраніч, любі лорди і дворяни!
Виходять усі, крім Річмонда.
О ти, чиїм бійцем себе вважаю,
Поглянь ласкаво на мої війська,
Дай в руки їм залізний меч відплати,-
Нехай важкі удари їх дроблять
Злим ворогам шоломи самозвані!
Нехай ми зброєю покари станем,
Щоб славити тебе у перемозі!
Раніше, ніж очей замкну я вікна,
Свій недріманний дух тобі вручаю.
В сні й пильнуванні захисти мене!
(Засинає)
З'являється дух принца Едварда, сина

Генріха VI.
Дух Едварда
(до Річарда)
Тобі гнітитиму я завтра душу!
Згадай — мене ти вбив у цвіті літ
При Тьюксбері. Згадай — і вмри в одчаї!
(До Річмонда)
Радій, наш Річмонд! Скривджені-бо душі
Убитих принців повстають за тебе,
Син Генріха підтримає тебе.
З'являється дух короля Генріха VI.
Дух Генріха
(до Річарда)
Як я ще жив, помазаника тіло
Смертельно ти мені порешетив.
Згадай про Тауер — і вмри в одчаї!
Це Генріх Шостий каже: вмри в одчаї!
* (До Річмонда)
Міцний і правий, переможцем будь!
Віщує Генріх — будеш королем ти,
І в сні велить: живи і процвітай.
З'являється дух Кларенса.
Дух К.ларенса
(до Річарда)
Тобі гнітитиму я завтра душу,
В вині огидному на смерть обмитий,
Твоїми підступами вбитий Кларенс!
Згадай про мене завтра у бою,
Меч упусти тупий — і вмри в одчаї!
(До Річмонда)
Ланкастере, убиті Йорка діти
Всі моляться, щоб ангел захистив
Тебе в бою; живи і процвітай!
З'являються д у х и Ріверса, Грея і В о гана.
Дух Ріверса

(до Річарда)
Гнітитиму тобі я завтра душу,-
Убитий Ріверс я,— умри в одчаї!
Дух Грея
(до Річарда)
Згадай про Грея — і утрать надію!
Дух Вогана
(до Річарда)
Згадай про Вогана — і кинь від страху
Свій непотрібний спис! Умри в одчаї!
Всі троє
(до Річмонда)
Встань! Кривди наші — в Річарда у грудях!
Здолай його — устань і виграй бій!
З'являється дух Гастінгса.
Дух Гастінгса
(до Річарда)
Кривавий, грішний, у гріху ти встанеш
І дні в кривавому скінчиш бою!
Згадай про Гастінгса — й умри в одчаї!
(До Річмонда)
Душе безтрепетна, вставай, вставайї
йди в бій за Англію і подолай!
З'являються духи, двох маленьких принців.
Духи принців
(до Річарда) v
Згадай малят, у Тауері вбитих!
Свинцем тобі ми ляжемо на груди
І вниз потягнемо — в ганьбу і смерть!
Це кажуть небожі: умри в одчаї!
(До Річмонда)
Спи мирно, Річмонде, й прикинься радо!
Тебе від вепра ангели боронять!
Заснуй щасливий королівський рід!
Живи й цвіти,— велять Едварда діти.

З'являється духледіАнни.
Дух леді Анни
(до Річарда)
Твоя нещасна, Річарде, жона,
Що сну з тобою мирного не знала,
Тепер твій сон тривогою сповняє.
Згадай про мене завтра у бою,
Меч упусти тупий — і вмри в одчаї!
(До Річмонда)
Душе спокійна, сном спокійним спи!
Хай про звитягу сон до тебе злине:
Про це молилась ворога дружина!
З'являється дух Б є к і н г є м а.
Дух Бекінгема
(до Річарда) : , . .
В борні за трон поміг тобі я перший —
І впав останній від твого тиранстваї
Згадай же у бою про Бекінгема —
й умри від жаху злочинів твоїх!
Спи, спи, хан сняться сни тобі кривавії
Сконай в знесиллі, розпачі йнеславії
(До Річмонда)
Я вмер — не встиг тобі допомогти.
Та будь бадьорий, мужній духом ти,
З тобою бог і ангели господні,
А Річарда гординя — вже в безодні!
Духи зникають.
Король Річард із жахом прокидається
Річард Змініть коня! Хай перев'яжуть рани!
О, згляньсь, боже! Тс!.. Це тільки сон.
О совість полохлива, як ти мучиш!
Світець синіє. Мертва ніч навколо.
А тіло трепетне — в поту холоднім.
Я сам себе боюсь? Нема ж нікого.
Річарда Річард любить; я — це я.

То тут убивця? Ні!.. О так, я вбивця.
Тікати... Як, від себе? І чого?
Від помсти. Що? Сам на собі помщусь я?
Себе люблю я. За що? За добро,
Що сам собі зробив? О ні! На жаль,
Скоріше сам ненавиджу себе я
За зло ненавидне, що я вчинив.
Негідник я. Брешу, я — не негідник...
Хвались, дурний. Ні, дурню, не хвались.
Сто язиків у совісті моєї,
Й казок багато кожен повідає, .
І кожен зве негідником мене.
Ламав я клятви, найстрашніші к#ятви!
А душогубства — й ліку їм немає!
Гріхів жахливих юрми незліченні
Кричать перед судом; "Він винен, винен!"
О розпач! І ніхто мене не любить.
А як помру, ніхто й не пожаліє!
Та й як жаліти їм мене, як сам
До себе жалю я не почуваю?
Мені здалося, душі мною вбитих
Зійшлись сюди й на завтра кожен кликав
На Річардову голову відплату.
Входить Р є т к л і ф.
Ретклiф Мій володарю!
Річард Хто це?
Ретклiф Я, Ретклiф, володарю! Двічі півні
В селі вже ранок співом привітали.
Вже друзі встали й зброю надягають.
Річард О Ретклiфе, жахливий сон я бачив!
Як думаєш, надійні наші друзі?
Ретклiф Звичайно, сер.
Річард Я ж, Ретклiфе, боюсь...
Мені приснилось: душі всіх, що вбив я,
Зійшлися в мій намет, і кликав кожен

Назавтра мсту на голову мою.
. Ретклiф О ні, владарю, тіней ви не бійтесь.
Річард Клянусь Павлом святим, нічні ці тіні
Навіяли на мене більше жаху,
Ніж десять тисяч справжніх вояків,
Що збройно приведе нікчемний Річмонд,
До дня не близько ще. Ходи зі мною
Вивідачем — під шатрами послухать,
Чи не намислив хто від нас тікати.
Виходять.
Річмонд прокидається; до його намету входять лорди,
Лорди Добридень, Річмонде!
Річмонд Пробачте, лорди і дворяни пильні,
Що лежня заспаного ви застали.
Лорди Як спали ви, мілорде?
Річмонд Сон найсолодший, найніжніші мрії,
Які лиш сняться голові дрімотній,
Мене відвідали цієї ночі.
Приснилось — душі Річардом убитих
Прийшли сюди з вітанням перемоги!
Повірте, радістю буяє серце,
Такий чудовий згадуючи сон.
Скажіть, чи близько вже світанок, лорди?
Лорди Проб'є четверту скоро.
Річмонд Пора вже зброю брати й шикуватись.
(Виходить до війська)
Не час нам більше, любі земляки,
Розводитись, про що вже говорив я.
, Лиш пам'ятайте: бог за нас і право!
Молитви всіх святих і всіх убитих
Стоять за нас оплотом нездоланним.
Крім Річарда, хто з наших ворогів —
Не нам, йому бажає перемоги?
І хто веде їх? Правда ж це, панове,-
Тиран кривавий і убивця він;

В крові підвівся й утвердився кров'ю,
Нічим не гребував, ще й тих губив,
Хто для його мети за засіб правив;
Фальшивий камінь, що коштовним став
Лише в оправі краденого трону.
Тож завжди божим ворогом він був,-
Б'єтесь ви з божим ворогом, і захист
Пошле вам бог, як воїнам своїм!
Потрудитеся скинути тирана —
І мирно заснете, його убивши!
Б'єтесь ви проти ворогів вітчизни —
За це вітчизна щедро вам відплатить!
йдете жінок своїх ви захищати —
Жінки зустрінуть вас як переможців!
Ви від меча врятуєте дітей —
І внуки старість вашу заспокоять!
Тож в ім'я бога і святого права —
Вперед знамена, наголо мечі!
Якщо зухвальство це — то хай поляжу
Холодним трупом я в землі холодній;
А жде нас успіх — то свою удачу
З останнім з-поміж вас я поділю.
Сурміть же, сурми, радісно й бадьоро!
Бог і святий Георг! Звитяга й Річмонд!
Виходять.
Входять король Річард, Ретклiф і військо.
Річард То що ж Нортемберленд сказав про нього?
Ретклiф Сказав, що Річмонд воювать не вчився.
Річард Він правду каже. Ну, а Серрі що?
Ретклiф Всміхнувся й мовив: "Це для нас тим краще".
Річард Та й правду мовив,— це ж бо так і є.
Б'є годинник.
Котра година? Дай-но календар.
Хто бачив сонце нині?
Ретклiф Я не бачив.

Річард Чомусь воно не світить, а по книзі
Уже година, як воно зійшло.
Для когось день цей буде чорним днем.
Ретклiф! ' : '
Ретклiф Мілорде? ..,..-;
Річард Не показується сонце,
І небо хмуриться й сльозить над військом.
Були б ці сльози на землі росою!
Не світить сонце. Не лише мені,
А й Річмонду! Те саме наді мною
Грозиться небо, що й над ним хмаріе.
Входить Н о р ф о л к.
Норфолк До зброї, володарю! Ворог — в полі.
Річард Жвавіш! Попону на мого коня!
Скажіть, щоб Стенлі вів свої загони.
Своїх солдатів поведу я сам.
І ось для війська бойовий наказ:
Хай займе лінію передову
Загін піхотний нарівні з комонним,
Стрільців ми посередині поставим;
Нехай із Норфолком граф Томас Серрі
Піхоту і комонників очолять.
Так їх розташувавши, поведу
Я головні услід за ними сили,
Що окрилять їх вершники добірні.
А ще ж святий Георг! Що скажеш', Норфолк?
Норфолк н Наказ— як слід,.державче войовничий,
Та ось що вранці я в шатрі знайшов.
(Подає йому папір)
Річард . "Ти, Джеку Норфолк, не шаленій,-
Пропащий Річард, господар твій".
Це вигадали вороги зухвалі.
Ідіть, панове, на свої місця,
Хай духу сни безглузді не бентежать,
Бо ж слово "совість" —лиш для боягузів,

Аби на дужих наганяти ляк.
Закон нам — меч, і совість нам — кулак.
Сміліше в бій на ворога лихого!
Не в рай, то в пекло спільна нам дорога!
(Звертаючись до війська)
Що вам до сказаного ще додати?
Згадайте, з ким ви матимете справу:
Це зграя волоцюг і дезертирів,
Намул бретонський, покидьки мерзенні,
Що переповнений їх виверг край,
Щоб гинули в пригодах одчайдушних.
Ваш мирний сон стривожили вони;
Ви мали землі і жінок прекрасних,-
їм треба землі взять, жінок зганьбити.
А хто веде їх? Дармоїд нікчемний,
Що вигріла моя в Бретані мати,
Шмаркач зелений, що в житті знав холод,
Лиш по сніжку гулявши в черевиках!
Женім батіжжям цих бродяг за море,
Оцю чванливу наволоч французьку,
Цих жебраків, що їм життя набридло,
Щурів, що вже б повісились від злиднів,
Якби не сподівались на грабунок.
Як битим бути слід, хай б'ють нас люди,
А не бретонська гниль, що наші предки
Топтали й били на її ж землі,
Та ще й неслави дітьми наділяли.
То їм віддати землі? Хай ганьблять
Жінок і дочок нам?
Здалеку чути сурми й барабани.
А! Сурми їхні!
В бій, Англії дворяни! В бій, селяни!
Стріляйте просто в лоб, стрільці! Баских
Острожте коней, по крові скачіть!
Списів уламками вражайте небо!

Входить гонець.
Що скаже Стенлі? Чи веде він військо?
Гонець Владарю, він відмовився прийти.
Річард Геть Джорджу голову, його синкові!
Норфолк Вже вороги болото перейшли —
Лишіте Джорджу вмерти після бою.
Річард Забилось в грудях тисяча сердець.
Вперед знамена! Всі на ворогів!
Хай наш прадавній клич — "Святий Георг!" —> .
Натхне нас люттю вогняних драконів!
В бій! На шоломах наших перемога!
ВИХОДЯТЬ.
СЦЕНА 4
Інша частина поля.
Гамір бою. Сутички. Входить Норфолк з війсь к о м, назустріч йому —,
К є т с б і.
Кетсбі Рятуйте, герцог Норфолк, о, рятуйте!
Король надлюдські творить чудеса:
Він скрізь, де найстрашніша небезпека.
Загинув кінь його — він піший б'ється,
У пащі смерті Річмонда шукає.
Рятуйте, лорд ясний, бо все загине!
Входить король Річард.
Річард Коня! Коня! Все царство за коня!
Кетсбі Тікаймо, пане,— я коня добуду.
Річард Геть, рабе! Ставлю я життя на карту
Й діждусь, чим смертна закінчиться гра.
Шість Річмондів неначе тут на полі:
П'ятьох я вбив, а все ще не його.
Коня, коня! Все царство за коня!
Виходять.
СЦЕНА 5
Інша частина поля.
Гамір бою. Входять король Річард і Річмонд, б'ючись один з одним;
Річмонд убиває короля Річарда й виходить. Військо короля Річарда

відступає.
Сурми. Входять Річмонд, Стенлі, що несе корону, лорди та військо.
Річмонд Ну, слава богу й зброї вашій, друзі,-
Звитяга наша, здох кривавий пес!
Стенлі Ти, славний Річмонде, справдив надії!
(Подає йому корону)
Ось той вінець, що вкрадений давно.
Яз мертвих скронь кривавого злочинця
Зірвав його — чоло твоє вінчати.
Носи й звелич його усім на радість.
Річмонд "Амінь",— нам бог великий з неба мовить.
Та чи живий, скажіть, ваш юний Джордж?
Стенлі Живий і жде нас в Лестері, мілорде,
Куди, як зволите, ми всі йдемо.
Річмонд Хто вбитий в нас і в них з людей вельможних?
Стенлі Джон, герцог Норфолк і лорд Волтер Феррерс,
Сер Роберт Брекенбері й Вільям Брендон.
Річмонд З належною їх честю поховати,
Прощення воїнам проголосити,
ТІЇ о вернуться з покорою до нас.
Тоді ми, тайн господніх причастившись,
Червону й Білу сплетемо троянди,
І усміхнеться їх єднанню небо,
Що довго хмурилось на їх ворожість.
Чи є де зрадник, що "амінь" не скаже?
В безумстві довго Англія терзала
Сама себе, і брат лив братню кров,
В засліпленні вбивав і сина батько,
І син за ката батькові ставав.
Злий розбрат між Ланкастером і Йорком
Посіяв звади й розбрат між всіма.
Тепер же Річмонд і Єлизавета,
Домів двох королівських спадкоємці,
Хай з волі божої з'єднають руки,
А їх нащадки, з божого призволу,

Мир лагідний дадуть вікам майбутнім,
. Достатку дні і радощі квітучі!
Ти, боже милосердний, притупи
Меч зрадника, що верне дні криваві
І слізьми, й кров'ю Англію заллє.
Хай днів щасливих не діжде жорстокий,
Хто в цім краю порушить мир і спокій.
Звад рани гояться. Мир вічний, злинь
На землю нашу! Мовить бог: "Амінь!"
Виходять.

Примітки

Історичну хроніку "Річард 111" Шекспір написав десь у 1592-1593 рр, зразу ж після завершення трилогії "Генріх VI", з якою вона тематично й сюжетно пов'язана. Перше її видання з'явилося в 1597 році, далі вона виходила п'ять разів окремими виданнями — Quarto — до появи в першому зібранні драм Шекспіра (Folio 1623 року) і навіть ще двічі після цього. Словом, наприкінці XVI — на початку XVII ст. хроніка "Річард III" видавалася більше, ніж будь-яка інша п'єса Шекспіра, і це є переконливим свідченням її великої популярності серед сучасників драматурга. Окремі її видання, з першого по шосте, були "піратськими", їхній текст, напевне, був надиктований акторами по пам'яті, і звідси численні пропуски й спотворення. Досить сказати, що текст включає двісті тридцять рядків, яких бракує в Q. Як гадають сучасні шекспіро-знавці, в основу канонічного тексту F лягло шосте Q (1622), звірене з театральним рукописом твору й виправлене у відповідності з ним. І все-таки в тексті "Річарда III" лишилося чимало неясних місць.

Безпосереднім основним джерелом для створення "Річарда III" Шекспірові теж послужила хроніка Голіншеда, який, у свою чергу, спирався на давнішу хроніку Голла і на твір Томаса Мора "Історія короля Річарда III" (близько 1513), написаний паралельно латинською і англійською мовами. До речі, розбіжності у зображенні Річарда Глостера в останній частині "Генріха VI" і в п'єсі, присвяченій його правлінню,

відбивають розбіжності в хроніці Голіншеда, який спочатку йшов за хронікою Голла, а далі старанно переповів Томаса Мора. Загалом же можна сказати, що в своєму "Річарді III" Шекспір в основному прийняв концепцію Томаса Мора й у відповідності з нею дав інтерпретацію "короля-чудовиська".

Тематично й сюжетно хроніка "Річард III" пов'язана з трилогією "Генріх VI" і разом з нею складає першу тетралогію історичних хронік Шекспіра. В ній відображено останній етап війни Білої і Червоної троянд та її фінал. Після тривалої і запеклої боротьби до влади прийшли Йорки — королем став представник їхньої династії Едвард IV. Проте міжусобиця на цьому не припинилася; через певний час вона розгорілась і всередині табору Йорків, та й супротивники їхні не склали зброї. Едвард IV виявився слабким і недалекоглядним правителем, який діяв за принципом "королю все дозволено"; одружившись із леді Грей, він підніс до влади її численну й не дуже знатну рідню, що викликало обурення серед давніх його прибічників. Помираючи, він залишив корону неповнолітньому синові Едвардові й призначив регентом свого брата Річарда, герцога Глостера. Зразу ж спалахнула боротьба між Річардом, з одного боку, і королевою Єлизаветою та її рідною Вудвілами — з другого, в якій переміг герцог Глостер. Він проголосив себе королем Річардом III, але його правління виявилося короткочасним: проти нього виступила коаліція ворогів, очолена графом Річмондом, який, перемігїпи у битві при Босворті, став королем Генріхом VII і поклав початок династії Тюдорів.

Слід тут указати на істотну розбіжність між історичним Річардом III і тим його образом, який був витворений істориками й митцями тюдорівської Англії і завершене художнє втілення знайшов у п'єсі Шекспіра. Як показують спеціальні дослідження, Річард Глостер був пересічним представником тогочасної феодальної верхівки, який не виділявся ні особливими особистими якостями, ні незвичайними вчинками. І до влади він ішов уже второваним шляхом, спираючись, так би мовити, на численні історичні прецеденти. Тривалий час він вірою і правдою служив Едвардові IV і користувався повним його довір'ям.

Призначений намісником Північної Англії, він проявив себе вмілим адміністратором і здобув популярність серед населення. В жорстоких інтригах при королівському дворі в останній період правління Едварда IV, зокрема у вбивстві герцога Кларенса, він участі не брав; навпаки, є вірогідні відомості, що Глостер намагався його врятувати. Не було його в Лондоні й під час смерті короля, а в боротьбу за трон він вступив, прийнявши виклик королеви та її рідні, які вдалися до рішучих дій, щоб усунути його від влади. До речі, не був він і таким потворним, хіба що праве його плече було ледь вище за ліве. Як правитель, Річард III за два роки не встиг себе проявити, але відомо, що він виявляв увагу до потреб так званого третього стану.

Одне слово, нічого виняткового, страхітливого, що геть виходило б за рамки політичного життя й моралі тих часів, не було ні в самому Річарді III, ні в його правлінні. Чому ж у пам'яті нащадків він перетворився на якесь страшидло, на викінчене втілення зла й пороку? Річ у тім, що про Річарда ПІ була створена лиха легенда в політичних інтересах нової династії Тюдорів, в інтересах її утвердження на троні. Для того, щоб показати, яким благом для країни став прихід до влади Тюдорів, потрібно було вкрай очорнити, перетворити на потвору Річарда III — останнього короля з династії Иорків. Так виник "тю-дорівський міф", жертвою якого став Річард III. Цей міф почав складатися зразу ж після захоплення престолу Генріхом VII, а своє завершене вираження знайшов у згаданій вище "Історії Річарда III" Томаса Мора. Твір видатного гуманіста переконував сучасників і нащадків у тому, що Річард III був украй порочною особистістю, що зразу ж після смерті Едварда IV він "задумав будь-якою ціною здобути корону, що був людиною неймовірно підступною, здатною йти до мети кружним шляхом, майстром тонкої інтриги..." (Б а р г М. Шекспир и история, с. 185).

До цього слід додати, що в гуманіста Мора образ Річарда III концентрує в собі феодальне зло й сваволю, в ньому викривається тиран, який захоплює владу шляхом кривавих злочинів і тим самим шляхом її зміцнює. У своїй інтерпретації Річарда III Шекспір здебільшого йшов від концепції Томаса Мора, але його герой не тільки виступає

носієм феодально-сєредньовічного зла, а й набуває рис ренесансного авантюриста, який веде ризиковану гру з долею. В шекспірівському образі Річарда III присутній елемент полеміки з макіавеллізмом, що витлумачується як санкціювання вседозволеності правителеві ради досягнення політичних цілей. В останній частині "Генріха VI" Річард Глостер похвалявся: "Підступності навчу й Макіавеллі",— і це своє похваляння він з верхом реалізує в хроніці "Річард III".

Отже, художній образ Річарда III, створений Шекспіром на основі сформованої ідеологічної традиції, далеко відходить від історичного Річарда III. Але Шекспір іде далі й від названої традиції, створюючи своєрідний титанічний образ "генія зла", який переступає всі суспільні й моральні закони та норми. Для літератури Ренесансу характерно змальовувати людину в варіантно нечисленних, зате дуже масштабних і містких образах. Саме образом такого типу і є шекспірівський Річард III. Це герой, наділений незвичайною силою та обдаруванням, спрямованими, однак, лише на зло. Він володіє рідкісною гнучкістю, артистичністю, яка на інших, особливо .на жінок, діє майже гіпнотично. Масштабністю і силою особистості він високо підноситься над іншими персонажами; серед них немає нікого, хто міг би гідно йому протистояти.

Своєрідний титанізм Річарда III виявляється і в тому, що він вступає в боротьбу з "часом", намагається скорити його своєму бажанню, своїй волі. Цей конфлікт героя з "часом" виразно намітився вже в останній частині "Генріха VI", а в хроніці "Річард III" він досягає апогею, за яким швидко настає катастрофічна розв'язка. Протягом усього твору послідовно акцентується "випадіння" Річарда III з "часу", яке переростає в дерзновенне прагнення героя "осідлати час", повернути його в бажаному напрямі. Річард III хоче створити свій "час", але цей час не збігається з об'єктивним часом історії, і тому всі потуги героя закінчуються крахом. Зрештою, в своєму творі Шекспір осуджує волюнтаризм Річарда III, невіддільний від його аморальності.

Спеціальні дослідження показують, що стилістикою "Річард III" дуже близький до "Генріха VI", але своєю структурою це вже інший твір. Для нього характерна не епічно-хронікальна, а суто драматична композиція. "Річард III" — це монодрама, тут порядок і хід подій визначаються не стільки спонтанним рухом історії, скільки особистістю головного героя, його характером і волею, планами і намірами. Можна сказати, що події в п'єсі розвиваються за сценарієм, який розробляє Річард III, причому герой весь час утаємничує глядача чи читача у творення цього сценарію за допомогою монологів, самохарактеристик, реплік убік тощо. "Річардові III" притаманна єдність конфлікту — конфлікту героя з іншими персонажами, з "часом",— який проходить через весь твір і наділяє його суто драматичною єдністю дії. А це означає, що за своєю формою "Річард III" був рішучим кроком від хроніки до трагедії.

Як зазначалося, "Річард III" користувався великою популярністю у сучасників Шекспіра; не втратив він популярності і в пізніші часи, до нашого включно. Активне сценічне життя п'єси триває і на сьогодні як в Англії, так і за її межами. Кілька цікавих постановок "Річарда III" здійснено в Радянському Союзі за останні десятиліття; серед них вирізняється постановка Тбіліського театру їм. Руставелі, яка здобула світове визнання. На Україні "Річард III" став відомий у російських перекладах з початку минулого століття. Значний інтерес він викликав у Харківському гуртку романтиків. Привернув увагу і М. Костомарова, що позначилося на його історичних драмах, зокрема на анти-деспотичній драмі "Кремуцій Корд" (1849). У своїх статтях про Шекспіра Іван Франко вказував, як високо підняв і як поглибив англійський драматург неви-гадані образи й сюжети, зокрема образ "злочинного Річарда III". Леся Українка підносила "Річарда III" до найвідоміших творів Шекспіра,— тих творів, які необхідно перекладати в першу чергу. Досконалий переклад цього твору Шекспіра здійснив Борис Тен.

ПРИМІТКИ ДО "РІЧАРДА III"

С. 315-316. Оскільки хроніка "Річард III" продовжує історичний сюжет "Генріха VI", більшість дійових осіб у ній та сама, що і в названій трилогії. До них додаються:

Едвард V (1471-1483)-старший син Едварда IV, другий король з династії Йорків. Пробув королем лише кілька місяців, після чого був зміщений Річар-дом III і відправлений до Тауера разом з молодшим братом Річардом. Там вони й були вбиті літом 1483 року.

Граф Річмонд, згодом король Генріх VII (1456-1509)-нащадок Джона Ганта і Катеріни Свінфорд по материнській лінії; на цьому засновував свої претензії на престол.

Леді Анна — молодша дочка графа Уоріка; була не дружиною, а лише нареченою принца Едварда, сина Генріха VI. Померла 1485 року; причина ранньої смерті невідома.

Герцог Бекінгем — Генрі Стаффорд, нащадок по материнській лінії Джона Ганта. Одружився з Катеріною Вудвіл, сестрою королеви Єлизавети, дружини Едварда IV. Був правою рукою Річарда III, а далі порвав з ним і перейшов па бік графа Річмонда.

Кардинал Борчер — архієпископ Кентерберійський, лорд-канцлер Англії; коронував Едварда IV, Річарда III і Генріха VII.

Роберт Брекенбері — комендант Тауера за Річарда III; відмовився від участі у вбивстві синів Едварда IV.

Вільям Кетсбі — радник Річарда III, страчений після перемоги графа Річмонда.

Лорд Ловел — прибічник Річарда III і керівник партії йоркістів після його смерті.

Джон Мортон — єпископ Ілійський, прибічник графа Річмонда. Написав по-латині біографію Річарда III, був покровителем Томаса Мора і вплинув на концепцію його "Історії Річарда III".

Граф Ріверс — Ентоні Вудвіл, брат королеви Єлизавети, дружини Едварда IV.

Лорд Стенлі — одружився з Маргаритою Бофорт, матір'ю графа Річмонда, після його коронування став графом Дербі.

С. 317. Нарешті сонце Шорка обернуло...— Дім йорків мав на своєму гербі променисте сонце.

С. 318. Щоб вас у Тау ері знов хрестили? — Натяк на дальші події, коли підіслані вбивці вкинуть труп герцога Кларенса в бочку з вином.

Леді Грей — так Глостер нешанобливо називає королеву Єлизавету, яка до одруження з Едвардом IV була дружиною Джона Грея.

С. 319. Пані Шор — Джен Шор, дружина лондонського ремісника, яка була коханкою Едварда IV в останні роки його життя.

С. 322. Чертсі — монастир під Лондоном, де поховано Генріха VI.

С. 323. ...захололих ран Уста розкрилися, і кров течеі— За давнім повір'ям, рани вбитого знову починають кровоточити, коли до нього підходить убивця.

С. 327. Кросбі — замок Глостера.

С. 330. На побажання ваше, лорде Стенлі, Чи мовила б "амінь" графиня Річмонд? — Ідеться про Маргариту, дружину лорда Стенлі, яка була вдовою Едмунда Тюдора і матір'ю майбутнього короля Генріха VII.

Сюжетно не пов'язаний з хронікою, цей пасаж мав нагадати тогочасним глядачам про династичні права Тюдорів, які по бічній лінії походили з Ланкастерського дому.

С. 330. Хоче помирити Мілорда Глостера й братів він ваших...— Тобто помирити Глостера з рідними королеви Єлизавети: з її братом, графом Ріверсом, та синами — маркізом Дорсетом і лордом Греєм.

С. 335. Потворний викидню, свине рилатаї — Тут обігрується зображений на гербі Глостера дикий кабан.

С. 340. Хмурний човняр, уславлений співцями.— Тобто Харон, у грецькій міфології — перевізник душ померлих у підземне царство.

За ним з'явилась інша тінь. Мов ангел з кучерями осяйними, Забризканими кров'ю...— Тінь принца Едварда, сина Генріха VI, у вбивстві якого взяв участь Кларенс.

С. 342. Совість — це небезпечна річ, через неї стаєш боягузом...— Цей монолог убивці перегукується з монологом Річарда HI в останній дії п'єси; викривальний паралелізм.

С. 352. Одне — криве — лишилося на горе, І в ньому бачу я свою ганьбу.— Герцогиня Йоркська має на увазі свого найменшого сина, Річарда Глостера.

С. 354. ...почет невеликий слід По принца юного послати...— Великий почет міг справити враження, що мир порушено і знову розпочалася війна.

С. 358. Помфрет — замок Йорків, де було вбито Річарда II.

С. 359. Привіт, мій брате...— В часи Шекспіра братами називали усіх близьких родичів. У відповідь принц називає Глостера "дядьком".

С. 360. ...хай бог боронить Нам захистку священного права Порушити.— За середньовіччя храми мали право "божого захисту", порушувати яке вважалося гріхом.

С. 361. Його побудував ще Юлій Цезар? — В Англії існувала легенда, що Тауер заклав Юлій Цезар.

С. 362. Я втілюю, мов Зло в старих виставах...— Глостер порівнює себе з образом Зла (Гріха) в середньовічних мораліте.

Як доблестю він розум збагатив. Так розум доблесті його увічнив.— Принц натякає на "Нотатки про Галльську війну", книгу, де Цезар увічнив свої "доблесті" — завоювання Галлії.

С. 363. Малий, як мавпа, я, то він вважає, Що ви могли б носить мене на плечах.— При середньовічних дворах блазні носили на плечах мавпочок, і своїм дотепом малий герцог Йорк уподібнює Глостера до блазня.

С. 365. Він пані Шор міцніше поцілує.— По смерті Едварда IV його коханка Джен Шор стала коханкою Гастінгса.

С. 366. Що ніби вепр шолом зірвав із нього...— Сон-попереджен-ня про небезпеку з боку Глостера (дикий кабан — емблема на його гербі).

С. 376. Скажи, що в рік, коли ходила мати Едвардом ненаситним, воював У Франції мій батько...— Заради досягнення мети Глостер не зупиняється й перед брудним наклепом на свою матір.

Бейнард — замок Йорків у Лондоні.

Магістр Шоу — за "Історією короля Річарда III" Томаса Мора, це був учений-теолог, який, щоб запобігти ласки Глостера, оголосив Едварда IV

й Кларенса недійсними синами герцога Иорка, посилаючись на їхню несхожість із батьком.

Брат Пенкер — чернець-августинець, спільник Шоу.

С. 377. Безмовні всі, ні слова не говорять.— Уславлена сцена мовчання народу, яка мала відгомін у літературах пізніших часів.

Про угоду шлюбну з леді Люсі Я про ту, що склав у Франції посол...— Насправді, як заявила леді Люсі під присягою, такої угоди не було; у Франції велися переговори про шлюб, але до угоди справа не дійшла.

С. 385. То я вітав би герцогиню ЙоркськУ Як матір двох прекрасних королев.— Слово "матір" Стенлі вживає у значенні "свекруха": він хоче сказати, що через деякий час ще одна невістка герцогині Йоркської, леді Анна, стане королевою.

С. 386. Листа я вами передам до сина...— Лорд Стенлі передає листа своєму пасинкові, графові Річмонду.

С. 387. А я — в могилу, там мій мир і спокій. Вісімдесят я років прожила...— Насправді герцогині йоркській було тоді шістдесят вісім років, і вона прожила ще дванадцять років.

С. 390. Пригадую, пророчив Генріх Шостий, Що буде Річмонд нашим королем...— Цей мотив неминучості коронування графа Річмонда, який часто повторюється у п'єсі, був відповіддю на "ідеологічне замовлення" сучасності, ствердженням "тюдорівського міфу".

С. 390-391. ...і назвав Ружмоном. Здригнувсь я...— Річарда злякала співзвучність назви замку й імені його ворога Річмонда.

С. 391. Брекнок — родовий замок Бекінгемів у Південному Уельсі.

С. 394. Едвард Едварду смертний борг сплатив.— Тобто смерть принца Едварда стала відплатою за участь його батька у вбивстві Едварда, принца Уельського, сина Генріха VI і Маргарити.

С. 396. Це долі колесо вже повернулось І кинуло тебе на здобич часу...— Одне з характерних виражень концепції "часу" у Шекспіра, в якому проглядає розуміння об'єктивних закономірностей історичного розвитку.

С. 398. ...хіба лише "годину Гемфрі...— Тут обігрується англійське прислів'я, яке постало з того, що до пам'ятника герцогові Гемфрі сходилося багато людей, очікуючи запрошення на сніданок чи обід.

С. 405. До західного берега, владарю, Підплив потужний флот...— З цього моменту й до кінця сцени історичні події у Шекспіра змішуються і подаються з прискоренням. Насправді Річард 111 у жовтні 1483 року рушив до Солсбері, де застав герцога Бекінгема в скрутному становищі, розгромив його і 31 жовтня стяв йому голову. Незабаром флот графа Річмонда наблизився до берегів Англії, але буря розсіяла по морю кораблі, і він змушений був ні з чим повернутися у Францію. Успішно висадився він в Англії на два роки пізніше.

С. 411. їх щонайбільше тисяч шість чи сім.— За Голіншедом, у Річмонда було не більше п'яти тисяч війська.

С. 416. Спи мирно, Річмонде... Живи й цвіти,— велять Едварда діти.— Змушуючи і вбитих принців молитися за перемогу Річмонда, Шекспір тим самим доводить до кульмінації апологію засновника династії Тюдорів, представляючи його як виразника загальнонаціональних інтересів, миротворця Англії.

С. 421. Дармоїд нікчемний, Що вигріла моя в Бретані мати...— Насправді Річмонда утримував герцог Бургундії; слово "мати" —

наслідок друкарської помилки у другому виданні хроніки Голіншеда (mother замість brother), яким користувався Шекспір.